
Fjordefiske i middelalderen

Per G. Norseng

Norsk Maritimt Museum / Høgskolen i Telemark

Middelalderbyen Oslo og fiskeressursene i Indre Oslofjord

I Snorre Sturlasons velkjente beretning om at Harald Hardråde «lot reise kjøpstad øst i Oslo»; føyde sagaforfatteren til at Harald ofte holdt til der fordi det var godt for tilførsel der, og rik landsbygd omkring (Harald Hardrådes saga kapittel 58, ÍF XXVIII: 139). En litt senere episode i Harald Hardrådes saga eksemplifiserer dette. På vei nordover på straffeekspedisjon mot Håkon jarl møtte Harald og følget hans noen menn som skulle til Oslo med mel og malt (kapitel 69, ÍF XXVIII: 157). Uten at sagaforfatteren nevner det, hadde imidlertid bygdene rundt Oslo ikke bare jordbruksprodukter å by på. Indre Oslofjord har opp mot våre dager vært rik på fisk helt inn i fjordbunnen, og også andre marine ressurser her er blitt utnyttet. I denne artikkelen skal vi se på hva kildene kan fortelle om fiskeforbruket i Oslo i middelalderen, med særlig vekt på den betydningen fjordfisket hadde for byen, og hvordan denne ressursen ble utnyttet.

Litteratur, kilder og problemstillinger

Fiskebeinsmaterialet fra flere arkeologiske utgravninger i 1970- og 1980-årene er publisert og drøftet sammen med annet dyrebeinmateriale av osteologen Rolf Lie. Lie mente å kunne påvise et større artsmangfold i fjordfisket nær byen i middelalderen enn i våre dager (Lie 1979, 1988 og 1991). Fisket og fiskeforbruket i det gamle Oslo er også blitt diskutert på grunnlag av et noe bredere kildetilfang av historikeren Arnved Nedkvitne i det første bindet av *Oslo bys historie* fra 1991 og av arkeologen Erik Schia i en artikkel om varetilførselen til byen og i boken *Oslo innerst i Viken – liv og virke i middelalderbyen* – (Nedkvitne og Norseng 1991: 69, 71, 156–157; Schia 1989: 148 og 1995: 187–189). Men fisket

i Oslofjorden, særlig i den indre delen, er generelt et nokså forsømt felt både i den lokalhistoriske og fiskerihistoriske litteraturen (Norseng 2000a). Emnet er heller ikke blitt viet særlig mye plass i den nevnte eller annen litteratur om middelalderbyen Oslo.

I *Oslo bys historie* forutsatte Nedkvitne at det fantes byfiskere. Han var også inne på at både private godseiere, kirkelige institusjoner og slottshovedsmannen på Akershus holdt seg med fiskeredskap og drev fiske i Indre Oslofjord, og at fisk dessuten var til salgs i byen. Men han konkluderte slik:

Byfiskerne var ikke noen viktig yrkesgruppe. Lensregnskapene fra Akershus antyder at import dekket det aller meste av fiskeforbruket i byen. Beinmaterialet fra Gamlebyen viser at torsken i hovedsak ble innført hodekappet, det vil si tørket, fra Nord- og Vest-Norge eller Båhuslen (Nedkvitne 1991: 156-157).

Også Erik Schia mente øyensynlig at mesteparten av fisken som ble spist i middelalderbyen, kom som handelsvarer utenfra, særlig i form av tørket torsk og saltet sild. Han mente også at det først og fremst var ferskvannsfisk som kom til byen som landskyld eller annen oppbørsel, og at dette hadde beskjedent omfang. Derimot fremholdt han i boken *Oslo innerst i Viken*, åpenbart på grunnlag av arkeologisk materiale som først ble publisert etter at middelalderbindet av *Oslos bys historie* gikk i trykken, at husholdningene i byen i en viss grad må ha vært selvforsynte med lokalt fanget fisk (Schia 1995: 187–189; jf Lie 1991). Dette er konklusjoner som bør og kan utdypes og nyanseres, dels ved å diskutere det arkeologiske materialet nærmere og dels ved å trekke inn enn et bredere spekter av skriftlige kilder enn det disse forskerne benyttet seg av.

Vi må altså regne med at det kom fisk til Oslo og de andre norske middelalderbyene både gjennom lokalhandel, regionalhandel og fjernhandel og som ledd i en føydal godseierøkonomi (jf Molaug 2000). Vi må dessuten regne med at byfolk selv drev fiske til eget forbruk, slik Schia var inne på. Men hvordan var forholdet mellom disse ulike «integrasjonsmønstrene» i byens fiskeforsyning? I det følgende skal jeg diskutere i hvilken grad fisken havnet på oslofolks bord som følge av markedsomsetning, i hvilken grad den kom dit gjennom oppbørsel av landskyld og andre ytelser fra bøndene, og i hvilken grad den var en del av selvforsyningsøkonomi i husholdningene i byen. Dessuten skal

omfanget av fiskeforbruket og den betydningen de lokale fiskeresursene hadde, sammenlignet med tilførsler utenfra, diskuteres.

I arbeidet med disse spørsmålene vil både arkeologisk materiale fra Gamlebyen, stedsnavnsmateriale, lovmateriale, diplomer og regnskaps- og jordebøker bli brukt. Også det såkalte *Akershusregisteret* over arkivene på Akershus slott i 1622 byr på mye nyttig informasjon i vår sammenheng (jf Inntjore 2000; Bowitz 2009). Men jeg vil ta utgangspunkt i bedre kjente forhold i senere tid og sammenholde det eldre materialet med dette. Spesielt i bruken av det arkeologiske materialet vil også funn fra andre norske middelalderbyer bli trukket inn.

Fra fjord til bord i nyere tid

Fra de siste rundt 150 årene er fisket i Oslofjorden, også i byens nær-områder nord for Drøbak, godt dokumentert. Ikke minst gir de årlige tellingene av fisk ilandført i Kristiania / Oslo som Foreningen til Fremme af Fiskerifredningen i Christianiafjorden indenfor Drøbak under skiftende navn foretok og rapporterte om fra 1879 til 1956, fyldig og nyttig informasjon. Noe av det mest slående i dette materialet er hvor mange ulike arter som særlig i første del av denne perioden var gjenstand for kommersielt fiske i Oslofjorden, selv innenfor Drøbak, og ble omsatt på fiskebrygga i hovedstaden: Anadrome arter som laks, ørret og ål, stimfisk som makrell, horn gjel, sild og brisling, og ellers sei, hvitting, torsk, lange, brosme, kolje, lyr, flyndre og kveite – ja til og med småfisk som øyenpål og sypike, foruten østers, muslinger, hummer og reker (Beretning om fiskefredningen 1879-1957; jf Helland 1918: 364–365; Norseng 2000a: 108–114).

Artsmangfoldet har altså vært stort opp mot våre dager, både i fjorden og hos byens fiskehandlere, blant annet fordi det er relativt lite tilførsel av ferskvann fra vassdragene i fjordbunnen, slik at vannet er ganske saltholdig hele veien inn. Selv fisk som skyr brakkvann, som for eksempel makrellen, har kommet helt inn til byen og sørover i Bunnefjorden like til Bonn. Det er også lokale sildestammer som i nyere tid har gytt ved Son, Drøbaksund og helt nord ved Nesoddtangen (se Rasch og Berg 1853: 2; Berner 1924: 142). Men i hvilken grad ble all denne fisken beskattet i eldre tid? Og hva betød den for bysamfunnet øst for Bjørvika?

Situasjonen som fiskeritellingene fra de siste tiårene av 1800-tallet og utover på 1900-tallet gir innblikk i, må selvsagt langt på vei ses på som et resultat av den sterke urbaniseringen i oslofjordregionen på 1800-tallet, særlig hovedstadens eksplosive vekst, med en mer enn tyvedobling av befolkningen fra 1800 til 1900 (Myhre 1990: 205). Både folketallsveksten, bedre infrastruktur for lagring og distribusjon av fersk fisk og bedre kommunikasjoner med innlandet, økte markedet for fersk fisk i byen året rundt og gjorde det mulig for en voksende fiskerbefolkning rundt Indre Oslofjord å satse på fiske som helårs- og hovedyrke, ikke bare sesongfiske etter stimfisk og anadrome arter. Fiske ble slik en utvei for mange som falt utenfor et bondesamfunn under demografisk press. Tilførslene av fersk fisk kom riktignok i økende grad fra Ytre Oslofjord, andre landsdeler og til og med Sverige og Danmark. Men langt utover 1800-tallet hadde lokale fiskere et fortrinn i konkurransen om det økende ferskfiskmarkedet i hovedstaden, inntil dampskipsrutene, jernbanene og bruk av is til kjøling gjorde det lettere og mindre risikofyllt å frakte fersk fisk over store avstander. Og siden vokste etterspørselen så sterkt at det lenge var plass både for økt lokalt fiske og økte tilførsler utenfra (Norseng 2000a: 110–117).

I tillegg kom at fremveksten av en «ansjos»-produksjon med brisling som råstoff etter hvert dannet grunnlag for et betydelig brislingfiske. Det begynte så smått allerede rundt midten av 1700-tallet med eksport av «Christiania-ansjos» nedlagt på krukker, men fikk et helt annet omfang fra siste halvdel av 1800-tallet da det både østafjells og særlig på Vestlandet vokste frem en moderne hermetikkindustri som tidvis hentet en betydelig del av råstoffet sitt fra Oslofjorden, helt inn i fjordbunnen, både til «ansjos» og fremfor alt «sardiner». Helt til rundt 1960 kom det oppkjøpsskip og fiskere fra Vestlandet for å hente brisling her (Dannevig og van der Eynden 1987: 239–261; Norseng 1999: 109–111, 117). Rekefisket, som i verdi har stått for en betydelig del av den ilandførte fangsten fra tidlig på 1900-tallet, var for øvrig helt ubetydelig og begrenset til Drammensfjorden inntil Johan Hjorth lærte fiskerne å tråle etter dypvannsreker fra slutten av 1890-årene (eksempelvis Killingstad 1928: 130–134; Dannevig og van der Eynden 1987: 304–305; Norseng 2000a: 118). Mot denne bakgrunn er det forståelig at veksten i den lokale fiskerbefolkningen fortsatte helt inn i det 20. århundret. Den hadde altså i stor grad sammenheng med demografisk vekst, urbanisering og de endringene som industrisamfunnet førte med seg.

På 1700-tallet og i første del av 1800-tallet synes situasjonen å ha vært en helt annen. De omfattende innberetningene fra lokale embetsmenn på 43 spørsmål fra det Danske Kanselli i 1743 reflekterer riktignok en hel del av det artsmangfoldet i fangstene som vi kjenner fra senere fisketellinger. Men fisket både i Indre og Ytre Oslofjord tilskrives de fleste steder bare begrenset eller ingen nevneverdig betydning, med unntak av Hvaler og enkelte andre kystbygder, mest i Østfold (*Norge i 1743* 1: 59, 172, 177, 190–191, 195, 197, 201, 218–219, 226, 232, 234–235, 239, 245–246, 340, 348–354, 2: 309–310, 321, 360, 365, 369, 373–374, 385, 393–394, 420–421). Lenger inne i fjorden er det først og fremst sogneprestene i Vestby, Ås (med Frogn anneks) og Hurum prestegjeld som gjør et visst vesen av saltvannsfisket (*Norge i 1743* 1: 329, 334, 3: 314). Sognepresten i Nesodden prestegjeld rapporterte om «Ingen slags producter af havet», bortsett fra litt makrellfiske om sommeren med vad (kastenot), og om vinteren torsk, hvitting og flyndre med krok (*Norge i 1743* 1: 342). I sammendraget sitt skriver fogden i Aker og Follo at «Havets producter falder ganske ringe» der. Han ramser likevel opp torsk, hvitting, sei, småflyndre, helleflyndre (kveite), makrell, laks, småsild, lyr og ørret som fanges dels med vad, dels med garn og dels med krok (*Norge i 1743* 1: 312). Og sorenskriveren i Follo forteller at fattigfolk på vestsiden der, «hvor Haved overalt andstøder», trekker mange slags fisk med krok: torsk, lange, «konge- og andre flyndrer», skrubbe, hå, hvitting, kolje og sjøabbor – men ikke i større mengder enn at det «strax færskt i æggen fortæres». Han nevner også at det ved Drøbak «tages nogen faae østers», og en og annen helleflyndre (*Norge i 1743* 1: 319).

De lokale embetsmennene har åpenbart i svært varierende grad lagt arbeid i rapportene sine. Det har nok også variert hva de la vekt på og hva de har betraktet som vesentlig. Omtalen av østersfisket ved Drøbak hos sorenskriveren i Follo kan tjene som eksempel. Han bagatelliserte altså dette. Men hos sognepresten i Ås heter det at det «J Drøbachsfiorden fangis og undertiden om vinteren temelig quantité af østers, som føris til Christiania og da dyrt nock selges» (*Norge i 1743* 1: 334). Det er øyensynlig det samme østersfisket det er snakk om. Slik vi snart skal se, er det grunn til å tro at mange av rapportene har oversett eller forbigått i taushet ikke bare husholdsfiske som særlig småkårsfolk drev med krok, men også sesongfiskeriene med not og bunngarn etter makrell, laks, ørret

og annen stim- og vandrefisk som først og fremst grunneierne langs fjorden drev med på den tiden, kanskje også annet fiske med en viss kommersiell betydning, og betydning for fiskeforsyningen til Christiania.

Et eksempel på at folk i Christiania selv øyensynlig drev ganske utstrakt fiske i fjorden tidlig på 1800-tallet, finner vi i en statistisk-økonomisk beskrivelse av Asker prestegjeld som sognepresten utarbeidet i 1818. Han fremhevet her blant annet hvor «fortrinlig» torsken på Slepen var, men beklaget at sognebarna hans ikke visste å sette like stor pris på den som fiskere fra Christiania. De besøkte på hans tid «jevnlig Præstegieldets Kyster» med store vad (Neumann 1964: 70–71).

Symptomatisk nok er det atskillig jamring fra embetsmannshold over beskjedent fiske i fjordbygdene rundt byen også utover 1800-tallet, da fiskerbefolkningen der beviselig var i sterk fremvekst (jf Norseng 2000a: 111–112). Uansett har vår begrensede kunnskap om fiskets faktiske og opplevde betydning for byen og fjordfolket på 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet knapt større utsagnskraft for forholdene i middelalder og tidlig nytid enn de langt bedre belyste forholdene i nyere tid har.

Det er kanskje større grunn til å legge vekt på kilder fra siste del av 1600-tallet. Undersøkelser i manntall og regnskaper fra 1683 har vist at det i byen og forstedene da var nærmere 20 personer som var registrert med «Fisker» som yrkestittel, og som helt eller delvis livnærte seg av fiske. I tillegg var for øvrig to personer oppført med tilnavnet «Røger» – de *kan* ha drevet med røyking av fisk (se Teige 2009: 90–91; Vigerust 1996: 330 og tilhørende register). På den tiden hadde den nye byen vest for Bjørvika rundt 4000 innbyggere (Sprauten 1992: 203). I første halvdel av 1300-tallet, før Svartedauden, var middelalderbyen Oslo med anslagsvis 3000 innbyggere ikke mye dårligere (Nedkvitne og Norseng 1991: 203). I hvert fall demografisk sett kan det ha vært grunnlag for en del byfiskere allerede da.

De skriftlige kildene fra århundrene før bybrannen i 1624 gir bare sporadiske opplysninger om fiske og fiskere. Men sammen med arkeologiske funn i bygrunnen tegner de likevel et bilde av at saltvannsfisk var en viktig næringskilde for folk også i det gamle Oslo – og at mye av denne fisken helst ble fanget nokså lokalt.

c 7). Det er laget av kaptein J. Finne midt på 1800-tallet og gir en «For-tegnelse over de mest søgte Fiskesteder» i fjorden, fra Drøbak og nord-
over. Her er ikke bare fiskeplassenes navn notert, men også opplysninger
om hva slags fisk som særlig ble fanget de ulike stedene.

Lengst i sør er en fiskeplass markert ved Drøbak. Her ble det fanget
kolje «i betydelig Mængde», og dessuten hvitting og «stor Helleflyndre»
(kveite). Sandspollen i Hurum, i kartet kalt «Varpenbugten» etter gården
Verpen, omtales som et «meget godt Fiskested» for makrell. Om fisket i
Bonn lengst sør i Bunnefjorden heter det at det ble fisket makrell i
«særdeles betydelig Mængde». Også ved og rundt øyene nordover langs
vestsiden av Nesoddlandet er det markert gode fiskesteder. «Søndre
Ildjernshavn», hvor det ble fisket makrell og «Anchovis» (brisling),
karakteriseres som «saa at sige det bedste Fiskested i Chris-
tianiafjorden». De fleste fiskeplassene på kartet er nokså konsentrert
innerst i fjorden, rundt og mellom de mange øyene og småholmene som
ligger her, fra Bjørkøya i Asker og Kalvøya i Bærum østover til Orm-
øysund og Ulvøysund i Aker, og Stubljan på grensen mellom Aker og
Oppegård. Noen av fiskeplassene til kaptein Finne ligger helt inn mot
den gryende storbyen Christiania. Både «Dronningrenden» i Frog-
nerkilen og havneområdene i «Pipervigsbugten» på vestsiden og
«Bjørvigen» på østsiden av byen er med. I tillegg til de fiskeartene som
alt er nevnt, omtaler Finne fiske av sild, laks, sjørørret, torsk og flyndre.

Fisket og fiskeomsetningen i middelalderlovene

De gammelnorske lovene omtaler både fiske i sjøen og handel med salt-
vannsfisk. Særlig Frostatingsloven – og mye etter den Landsloven til
Magnus Lagabøte fra 1274 – har en hel del bestemmelser, mest om
sildefiske. Siden det i all hovedsak bare er kristenrettsbolken av land-
skapsloven for Viken, Borgartingsloven, som er bevart, har vi for Lands-
loven av 1274 ingen direkte kunnskap om lovbestemmelser rundt fiske
i Oslofjorden. Landsloven inneholder riktignok et par bestemmelser om
fiske som ikke har noen parallell hverken i Frostatingsloven eller
Gulatingsloven. De kan være hentet fra den tapte verdslige lovboken for
Viken – om de ikke er helt nye (L VII 49, 51; MLL: 145–147). Men selv
om den ble gjort gjeldende for alle de gamle landskapslovområdene, ble
utstedt i egne nødtørftig tilpassede redaksjoner for disse og lovtatt på de

gamle regionale lagtingene, er det vanskelig å vurdere hvor langt den nye og landsdekkende loven reflekterer praksis østafjells. Utover å uttrykke lovgivers ønske om samordning av lovreglene for hele landet har den begrenset selvstendig kildeverdi for vårt geografiske område og vårt problemfelt.

Mye av den samme begrensningen gjelder bylovgivingen. Sildefiske og sildehandel er nevnt allerede i Bjarkeyretten, den eldste norske handels- og byloven som gjaldt for Nidaros-kaupangen. De eldste delene går antagelig helt tilbake til 1000-tallet, mens det meste må antas å ha kommet til i perioden ca. 1100-1250 – mye trolig før 1170 (Hagland og Sandnes 1997: IX-XI; Helle mfl. 2006: 66). Senest før midten av 1100-tallet fantes det også en egen bylov for Bergen som er gått tapt. Men på grunnlag av den bergenske byloven fikk Magnus Lagabøte i 1276 også lovtatt en ny bylov som i de følgende årene ble gjort gjeldende i hvert fall for de største av de andre norske byer i egne redaksjoner for disse (Helle mfl. 2006: 66). Den har mer å fortelle om fiskeomsetningen, også om omsetningen av fersk fisk som på den tiden nødvendigvis må ha vært fisket lokalt:

I et avsnitt av byordningsbolken som er helt spesielt tilpasset forholdene i Bergen, og derfor mangler i de fleste avskrifter for andre byer, anvises «matmangarar» fast plass i byen til virksomheten sin på linje med en rekke andre profesjoner. Fiskehandel nevnes ikke spesielt i denne sammenhengen (BL VI 8). Et annet sted i byordningsbolken slås det imidlertid fast at skrei og «meisesild» (tørket sild som ble fraktet i kurvmeiser) sammen med blant annet lyse (fiskeolje eller olje av sjøpattedyr), en rekke andre næringsmidler og andre norske og utenlandske varer som kom med skip til byen, skulle losses og lagres i hus, og ikke selges på skipene med mindre de ble kjøpt til kongsgården. Alle andre varer skulle selges og kjøpes fra hus eller torg (BL VI 16).

Disse avsnittene sier altså ikke noe om forholdene i Oslo. Men i Bylovens kjøpebolk er det en egen bestemmelse om handelen med fersk fisk: «Nye» laks og annen «ny» fisk og østers kan selges fra båtene eller bryggene», men skal ikke flyttes til boder for salg. Annen detaljhandel med matvarer skulle skje oppe i selve byen (BL VII 23). Noe fisketorg for ferskfisksomsetningen ville Magnus Lagabøte øyensynlig ikke ha da. Dette ble i det minste formelt gjennom egne redaksjoner av Byloven gjort gjeldende også i Oslo og de andre større byene. I hvert fall for

Bergens vedkommende endret imidlertid sønnen Eirik Magnusson litt på dette i en forordning om handelen og takstene der i byen fra 1282, hvor det heter at naut og sauer bare skal selges på torget, og «blaut» (fersk) fisk bare på torget eller på bryggene (NgL III 2).

At det på slutten av 1200-tallet ble ført fersk fisk til Bergen fra fjord- og kystområdene rundt byen for salg der, er det ingen tvil om. I hvilken grad fisket i Oslofjorden på denne tiden ble utnyttet kommersielt på samme måte, og fisk derfra ble bragt til brygger og torg i Oslo for salg, er vanskeligere å si på dette grunnlaget alene. Og den øvrige lovgivningen fra denne og den følgende tiden som omhandler fiskeomsetningen i de norske byene, gjelder ikke fersk fisk, men handel med konservert fisk av ulike slag. For det meste er det etter sammenhengen snakk om fjernhandel, eller detaljhandel med fisk som kom langveis fra:

Den nevnte forordningen fra 1282 om handelen og takstene i Bergen slo fast at utlendinger som satt i byen vinteren over, ikke skulle kjøpe skrei, smør eller vadmél om de ikke førte kornvarer til landet selv (NgL III 2). Dette vitner først og fremst om hvor viktig kornimporten til byene var blitt – men også om tørrfiskhandelens sentrale rolle. Forbudet gjentas av Håkon V i en mer generell forordning om utlendingers toll fra 1316, der det gis tollsatser for blant annet skrei og lyse (NgL III 47). Og det samme forbudet går igjen i en udatert forordning for Bergen som er blitt utstedt av Håkon V eller Håkon VI – mest sannsynlig av førstnevnte. Her kan vi i tillegg merke oss at utlendinger også forbys å kjøpe salt, lyse eller andre varer for utsalg der. Det gis dessuten en pristakst for detaljhandel med lyse (NgL III 59). En forordning som Håkon V utstedte i 1302 om lossing og salg av varer i Bergen, omfatter for øvrig følgende bestemmelse om detaljprisen på meisesild: Når en meis koster 10 ertuger skal fire sild selges for en penning, og færre eller flere ettersom silda er dyrere eller billigere (NgL III 13; jf Norseng 1983: 72, 163–167).

En generell forordning om utlendingers varesalg i byene som Håkon V utstedte samme år, har også en passus med forbud mot at folk drar fra sildefiske og andre steder uten å betale toll (NgL III 15). Dette henspiller trolig spesielt på utlendinger som oppsøkte sildefiskeriene østafjells, særlig Båhuslen. Vi vet at kjøpmenn fra Tønsberg som kom til England fra Tønsberg rundt 1300, førte sild til England (Nedkvitne 1977: 40–42; Norseng 2005: 137). Sildefisket lengst sør i Viken var etter all sannsynlighet godt også da Snorre var på besøk her nærmere hundre år tidligere,

i 1218–1220. I forbindelse med beretningen i Olav den helliges saga om hvordan Olav grunnla Sarpsborg i 1016, forteller sagaforfatteren at kongen samtidig forbød all frakt av sild og salt fra Viken opp i Götaland, og at dette var ille for folk der (kapittel 61, ÍF XXVII: 81; jf Norseng i Pedersen mfl. 2003: 467, 469).

Om sildefisket i Viken tidlig på 1200-tallet og 1300-tallet var like stort som det bedre dokumenterte og voldsomme fisket i senere perioder, særlig midt på 1500-tallet, er ikke godt å si (Norseng 2005: 134–137). Men at noe av denne fisken også havnet i Oslo, er overveiende sannsynlig, selv om det ikke lar seg belegge i bevart skriftlig kildemateriale fra høymiddelalderen. Som vi skal komme tilbake til, kan trekk ved det arkeologiske materialet fra Gamlebyen peke i den retning.

Under store uår i nord- og Vest-Europa gjorde Håkon V i 1316 også et forsøk på å regulere den utenlandske importen mer hardhendt ved å gi både kongemakt, geistlighet og byfolk forkjøpsrett til faste priser. Dette skjedde gjennom en stor forordning om kjøpstevne i byene som ble utstedt i egne men nokså likelydende redaksjoner for Bergen, Tønsberg og Oslo. Det heter her at alle utenlandske menn innen åtte dager etter at de hadde fått tillatelse til det, skulle skipe opp i bryggeboder alle «tunge» varer (varer som ble solgt etter vekt), heriblant sild, og ikke i bygårdene om ikke bryggebodene var fulle. Men lyse, skrei og andre varer skulle bringes opp i gårdsbodene (NgL III 49; jf Norseng 1983: 83–84, 195–196). Silda det er snakk om her, stammet vel helst fra Skåne siden den kom med utenlandske kjøpmenn (jf. KLN M XVI: 75). Det er kanskje en sammenheng mellom import av skånesild til Oslo på 1300-tallet og et av båtfunnene fra Sørenga. Den såkalte Sørenga 2, som er datert til 1360, er trolig bygget nettopp i sydvestre Skåne (Molaug 2002: 45).

Ellers er det først i Magnus Erikssons privilegiebrev for Oslo fra 1346 og sønnen Håkon VI's bekreftelse av privilegiene fra 1358 at vi møter bestemmelser om fiskehandelen som er spesifikke for denne byen. Gjestende kjøpmenn forbys å selge en rekke ulike varer i mindre kvanta. Blant annet skulle de ikke selge sild i mindre enn hele eller halve lester (NgL III 78, 89). En lest sild svarte antagelig til 12 tønner (KLMN XI 131–132).

Slike forbud mot at fremmede drev detaljhandel i de norske byene er en gjenganger i lovgivningen på 1300-tallet (se eksempelvis Helle mfl. 2006: 134). Prinsippet stadfestes i en forordning som Håkon VI

under et opphold i Oslo i 1377 utstedte om hanseatenes privilegier i Norge. Utlendingene forbyr her å selge tunge varer i mindre enn hele pund, og øl og mjød i mindre kvanta enn hele tønner. I en av de bevarte avskriftene er sild føyd til i den sistnevnte sammenhengen (NgL III 111). Og i en udatert forordning fra samme konge og omtrent samme tid gis det omfattende bestemmelser om mynten og handelen i kjøpstedene. De fleste bevarte avskrifter synes i dette tilfellet å gå tilbake på en redaksjon for Oslo. Det heter at ingen bonde (antagelig = bymann) eller herredsmann skal kjøpe sild, klede eller andre varer fra kjøpmennene for å selge det videre i herredene. Videre fastsettes utsalgspriser på en rekke innenlandske og utenlandske varer. Blant de utenlandske varene er sild i tønner. Hensikten er i denne sammenhengen snarere å fiksere verdien av kongens dårlige mynt til vareprisene enn å regulere importprisene (NgL III 114a–b; Norseng 1983: 92–98, 239).

Lovgiverne i siste del av 1200-talet og utover 1300-tallet forutsatte på denne måten at det ble bragt både fersk fisk fra nærområdene og bearbeidet fisk fra fjernere norske og utenlandske områder til de norske middelalderbyene. Men mye av denne lovgivningen gjaldt som nevnt spesielt for Bergen. Særlig for ferskfiskomsetningen er det vanskelig å si hvor langt bestemmelsene reflekterer de økonomiske realitetene andre steder, eksempelvis i Oslo. Og de danske unionskongene senere i middelalderen synes å ha vært langt mindre interessert i å regulere det økonomiske livet i de norske byene. På ulike måter kan imidlertid det arkeologiske materialet, stedsnavns materialet og det dokumentariske materialet, særlig fra senmiddelalderen, gi oss mer håndfaste begreper om oslofolks forhold til og utnyttelse av fiskeressursene i fjorden i middelalderen.

Mens vi venter på fiskeredskapene fra Gamlebyen

De arkeologiske funnene som vitner om fisket i middelalderbyenes nærområde, er dels fiskeredskaper, og dels fiskebein i det osteologiske materialet. Ingen av disse materialgruppene er spesielt store i Oslo. Men særlig fiskebeinmaterialet er utsagnskraftig.

I publikasjonene fra de arkeologiske utgravninger i Gamlebyen er det bare sporadiske og til dels nokså usikre omtaler av fiskeredskaper: Blant funnene av «dagliglivets gjenstander» fra utgravningsfeltene

«Mindets tomt», «Søndre felt» og «Nordre felt» på 1970-tallet nevnes eksempelvis en type svivler av tre som kan være brukt til fiskegarn. En garnnål fra Søndre felt kan ha vært brukt til å binde fiskegarn, og en trebutt i gran kan ha vært en fiskebutt – gran var det vanlige materialet for slikt på Østlandet. Men disse gjenstandene kan også ha hatt andre funksjoner. På samme måte kan det være vanskelig å se forskjell på vevtynger og garnsøkker når man finner en og annen stein med hull i, og konteksten ikke gir videre holdepunkter for tolkning. Men det er også gjort så klare funn både av søkker både til garn og snører, garnfløter og fiskekroker at Erik Schia mente å ha grunnlag for å si at befolkningen mellom Clemenskirken og bispegården til en viss grad var selvforsynt med fisk (Schia 1995: 187; jf Nedkvitne og Norseng 1991: 157). Hovedtyngden av dette og annet fiskeredskapsmateriale er blitt skilt ut fra andre dagligdagse gjenstander allerede ved registreringen med sikte på særskilt publisering. Men denne har dessverre ennå ikke funnet sted (Weber 1990: 13, 28, 46, 48; Rui 1991: 114).

Fiskeredskaper er bedre publisert i funn fra senere utgravninger i bygrunnen i den andre store østnorske middelalderbyen, Tønsberg. I høy-middelalderlag fra Søndre bydel er det gjort en hel del nokså sikre funn av garnfløter av bark, og noen mer usikre av tre. I tillegg kommer noen garnnåler, en garnsule, et par garnsøkker og noen fiskekroker. Fra første halvdel av 1300-tallet er det ikke publisert utvetydige funn av fiskeredskaper eller fiskeutstyr, men det lokale fisket dukker øyensynlig opp på overflaten igjen i det arkeologiske materialet fra siste halvdel av dette århundret og senere, nå i form av funn som trolig kan knyttes til lokal tilvirking av fisk, slik vi skal komme tilbake til (Olsen 1991: 208–212).

Likeledes på Folkebibliotektomten i Trondheim er det gjort mange sikre funn av fiskeredskaper, mest garnsøkker og garnfløter, men også her noen fiskekroker, vadbein og snøresøkker, blant annet for dorg. Disse funnene er særlig tallrike fra tiden etter ca. 1600, men synes generelt å svinge i takt med den totale funnmengden (og fortidige aktiviteten) på dette utgravningsfeltet. Det er blitt foreslått at det kan skyldes at fisket ble drevet av byfolk for eget konsum, og derfor ikke var avhengig av et marked utover husholdet (Nordeide 1989: 154).

Det mangelfullt publiserte fiskeredskapsmateriale fra Gamlebyen i Oslo gir foreløpig ikke grunnlag for overlegninger av denne typen. Det er dessuten gravd mindre i typiske havnemiljøer her, og i de båtfunnene

som er gjort, er det få spor etter last og utstyr fordi de aktuelle båtene ser ut til å ha sunket dels som følge av uhell mens de ikke var i bruk, og dels fordi de er blitt kondemnert og senket med vilje, ribbet for inventar (Molaug 2002: 45).

Fiskebeinmaterialet som kilde til fiskeforbruket

Det forholder seg annerledes med det osteologiske materialet fra Gamlebyen. Det må i større grad kunne forventes å være noenlunde likt fordelt mellom ulike undersøkelsesområder og deler av byen hvor det har bodd folk. Også her står vi overfor kildekritiske utfordringer i tolkningen av funnfordelinger og sammenligninger med funn andre steder. Likevel er det trekk ved dette materialet som gir viktig informasjon om fiskeforbruket i det gamle Oslo og fisket i fjorden.

Da arbeidet med *Oslo bys historie* ble avsluttet, var det bare fiskebeinmaterialet fra utgravningsfeltene «Mindets tomt» og «Søndre felt» som var publisert. Samlet ble det funnet rundt 8000 fiskebein på «Mindets tomt». Det utgjør vel åtte prosent av det samlede antallet dyreknokler som er påvist på feltet. Rundt 90 prosent av fiskebeinmaterialet lot seg artsbestemme. Mer enn tre fjerdedeler av det identifiserbare materialet stammer fra torsk. Dernest utgjorde bein av lange vel en femtedel av materialet. Det er ble også funnet en hel del bein av sei, men ellers bare ett og annet bein fra hyse, laks, gjedde, uer, makrellstørje, horn gjel, pigghå – og et enslig makrellbein. Fiskebeinmaterialet fra «Søndre felt» utgjorde en større del av det osteologiske materialet der, rundt 17 prosent i antall, men det samlede materialet er mye mindre. Til sammen ble det funnet bare vel 2150 fiskebein. Vel 70 prosent av disse lot seg artsbestemme. Torsken dominerer sterkt også på «Søndre felt», og dernest sei og lange som er nokså jevnbyrdige. Ellers er hyse, laks, gjedde, uer, makrell, mort og rødhai representert i materialet her (Lie 1988: 184–188).

Det osteologiske materialet fra Oslogate 7 er langt mindre. 345 knokler eller fragmenter av knokler er identifisert som fiskebein, under syv prosent av det samlede materialet. Men også her lot rundt 70 prosent seg artsbestemme. Med 126 identifiserte bein er vel halvparten av fiskebeinmaterialet fra torsk, men andelen lange er med 112 bein nesten like stor her. Ellers er det bare funnet to bein fra sild og ett enkelt fra

brosme. Bevaringsforholdene synes imidlertid å ha vært spesielt dårlige her (Lie 1979: 110, 120–121).

Samlet er det i fiskebeinmaterialet fra disse store utgravningsfeltene i Gamlebyen fra 1970-tallet med dette identifisert bein fra to ferskvannssarter og 13 saltvanns- eller anadrome arter. Dette er beskjedent i forhold til artsrikdommen i fjorden og mangfoldet av arter som ble beskattet og spist i Kristiania i tiårene rundt 1900. Det er også noe mindre enn i de nær samtidige middelaldergravningene i Tønsberg, hvor det i undersøkelsesområdet Søndre bydel ble funnet bein fra 17 ulike saltvannssarter eller anadrome fiskeslag, blant annet skate og ål som ikke påvist i disse omfattende arkeologiske undersøkelsene i Oslo (Olsen 1992: 206–207). Mest påfallende er likevel den voldsomme overvekten av torskebein og bein av annen og mager og til dels stor fisk som lange og sei – og det nesten totale fraværet av bein fra makrell og sild – fra disse store arkeologiske undersøkelsene i Oslo.

Det knytter seg flere problemer til bruken av dette materialet. Særlig skal følgende fremheves: Fiskebein kan gå lettere i oppløsning enn andre dyrebein, noen steder fortere enn andre steder, avhengig av forskjeller i jordsmonn og klima som skaper forskjeller i konserveringsforholdene både i tid og rom. Det er også ting som tyder på at bein av fet fisk er mindre motstandsdyktige enn bein av annen fisk. Og ikke minst blir resultatene åpenbart påvirket av innsamlingsmetodene. Den relativt høye andelen fiskebein fra «Søndre felt» i Oslo kan eksempelvis skyldes at deler av dette er blitt såldet (se eksempelvis Lie 1979: 120–121; Lie 1988: 186–187; Lie 1989: 26; Lie 1991: 75; Olsen 1992: 207). Ifølge Rolf Lie ville makrellen med bevaringsforholdene der antagelig ikke vært representert her uten sålding (Lie 1988: 185–188). Dette illustrer også det kanskje mest åpenbare men banale problemet at størrelsen på fisken dessuten har betydning for gjenfinningsmulighetene, og dermed for artsfordelingen i fiskebeinmaterialet og forholdet mellom fiskebein og andre dyreknokler.

Mot denne bakgrunn er det, både med tanke på det gode fisket av makrell og lokalt gytende småsild i byens nærområde i nyere tid og med tanke på sildefisket som foregikk i Ytre Oslofjord og Båhuslen i middelalderen og tidlig nytid, nærliggende å tro at fisk som makrell og sild er underrepresentert i det osteologiske materialet fra de store utgravningene i Oslo i 1970-årene, mens torsk, lange og sei er overrepresentert.

Det osteologiske materialet som er publisert fra utgravningsområdet Søndre bydel i Tønsberg gir et ganske annerledes bilde. Også der er torsk og lange riktignok blant de best representerte artene. Men fra første halvdel av 1200-tallet og langt opp i senmiddelalderen er det funnet like mye eller mer sildebein her (Olsen 1992: 206–207).

Folk i Tønsberg kan selvsagt ha spist mer sild enn oslofolk på den tiden, og dessuten fisket og ilandført sild for eksport. Det passer for øvrig inn i dette bildet at funnmengden av fiskeredskap – som er mest knyttet til garnfiske i dette materialet – opp til midten av 1300-tallet viser kronologiske svingninger som samsvarer med svingningene i mengden av fiskebein (Olsen 1992: 209). Tilgangen på stor sild fra innsigene mot Båhuslen og Ytre Oslofjord var rimeligvis mindre i Oslo innerst i fjordbunnen enn i Tønsberg lenger ute i fjorden, nærmere fiskefeltene. En del av forskjellene disse byene imellom i fiskebeinsmaterialet fra de arkeologiske undersøkelsene i 1970-årene må kunne tilskrives dette forholdet. Men under grøftgravning flere steder i Gamlebyen i Oslo i årene 1986–1989 ble det gjort funn som gir oss et radikalt annet bilde så langt materialet rekker – og mer i tråd med hva vi skulle forvente ut fra det vi ellers vet om forholdene både i nyere tid og i samtiden:

Både ved nåværende Kanslergate 10, like ved middelalderens Vestre strete i Klemenskirkenes sogn, og ved nåværende Oslogate 4, like vest for middelalderens Nordre strete i Korskirkenes sogn, ble det tatt ut én kvadratmeter til sålding, og det ble samlet inn dyrebein fra topp til bunn i kulturlagene, til sammen nærmere 10 000 knokler i Kanslergate 10 og vel 13 500 i Oslogate 4. I Kanslergate 10 dekker materialet hele perioden fra midten av 100-tallet til vel 1700, i Oslogate 4 bare tiden frem til rundt midten av 1200-tallet. Andelen fiskeknokler av det samlede antallet bein og beinfragmenter er henholdsvis $1/3$ og hele $3/4$ – langt høyere enn i de tidligere undersøkelsene. Bare rundt halvparten av dette fiskebeinmaterialet har latt seg artsbestemme. Men det påviste artsmangfoldet er vel så stort som i tidligere og langt større utgravninger (Lie 1991: 75–84; jf Schia 1995: 189).

Blant arter i dette materialet som er helt eller delvis fraværende i funnene fra «Mindets tomt», er det til dels betydelige innslag av fisk som i dag normalt ikke finnes hos fiskehandlerne (jf Lie 1991: 81), men som ennå rundt 1900 var vanlig matfisk, slik vi så innledningsvis: horn-gjel, hvitting, berggylte, sypike og øyenpål. Videre er makrellen langt

bedre synlig i dette materialet enn i eldre funn fra Gamlebyen. Vi kan også merke oss at ålen er representert i alle faser i Oslogate 4, og at den i lag fra høymiddelalderen er blant de hyppigst forekommende i materialet fra Kanslergate 10. Det aller mest påfallende trekket er imidlertid de store mengdene med sildebein fra tiden før 1350. I Oslogate 4 utgjør disse rundt 80 prosent av materialet i alle faser, mens torsk her bare utgjør vel 13 prosent av det samlede materialet. I Kanslergate 10 er det mellom 55 og 23 prosent sildebein i de eldste fasene. Her er imidlertid det samlede materialet lite. I det langt større materialet fra perioden rundt 1200–1350 utgjør sildebein 20 prosent. Sammenlignet med de tidligere funnene er likevel også dette påfallende mye. Bare torsken er bedre representert i denne fasen med nær 27 prosent. Og bare i det svært sparsomme materialet fra tiden etter 1350 er det ikke funnet sildebein i det hele tatt her (Lie 1991: 78 tabell III, 80 tabell VI).

Materialet fra disse to små grøftegravningene synes å reflektere et lokalt relativt sett større fiskekonsum enn i de eldre og større undersøkelsesområdene der bein av pattedyr er mer dominerende. Men det er resultatet av to tilfeldig valgte stikkprøver fra til sammen bare to kvadratmeter av bygårdsbebyggelsen. Lie fremholdt fremholdt ved publiseringen at arkeologene her i begge disse to tilfellene kan ha kommet over avfallsplasser. Og han hevdet at materialet fra Oslogate 4 og Kanslergate 10 «uansett gir et riktigere bilde av middelaldermenneskenes næringsvalg og evne til å forsyne seg av det som tilbys, enn de øvrige funn fra Oslo» (Lie 1991: 83). Dette står i hvert fall til troende for artsfordelingen av fisk, som passer bedre både med forholdene i nyere tid og – som vi skal se nedenfor – med opplysninger fra samtidig dokumentarisk materiale. Men kan det arkeologiske materialet også fortelle noe om hvor fisken kom fra?

Lokal og importert fisk i fiskebeinmaterialet

Det er særlig to trekk ved fiskebeinmaterialet fra Oslo som har vært diskutert i forhold til fiskens proveniens. Det ene er knyttet til endringer i funnfordelingen over tid for torsk, lange og sei, det andre er knyttet til fordelingen mellom hodebein og andre bein fra de to førstnevnte artene: Ved publiseringen ble det osteologiske materialet fra «Mindets tomt» inndelt i fire hovedfaser etter den generelle faseinndelingen av funnene

der: Periode I opp til ca. 1125, periode II mellom 1125/1150 og ca. 1225, periode III fra ca. 1225 til ca. 1350, og periode IV derfra frem til bybrannen i 1624. Torskens dominans i fiskebeinsmaterialet var stor i periode I og helt spesielt stor særlig i periode II og en overgangsfase mellom periode II og III. I funn som klart kan knyttes til fase III og IV, er det fremdeles mer torskebein enn bein fra andre arter til sammen, men dominansen er ikke like stor som før. Samtidig viser materialet en sterk økning i andelen bein fra lange og en tilbakegang i andelen bein fra sei mellom fase II og fase III. Dette er blitt sett i sammenheng med fordelingen mellom hodebein og andre bein fra torsk og lange. I de eldste fasene er det for begge disse artene påfallende få hodebein. Men i fase III endrer dette seg for langens vedkommende. Blant den nå mye større forekomsten av bein fra denne arten er det mye hodebein – i absolutte tall faktisk flere enn i det dobbelt så store torskebeinsmaterialet (Lie 1988: 184–185).

Det forholder seg på lignende vis med funnene fra Folkebibliotektomten i Trondheim, hvor torsken – som i materialet fra de større undersøkelser i Oslo – er svært dominerende. En stor del av torskeknoklene der er av en slik størrelse at de kan skrive seg fra skrei. Underskuddet av kraniebein er særlig stort i de eldre funnlagene (Lie 1989: 25 og tabell I C). Både for Oslos og Trondheims vedkommende er det blitt gjettet på at torskeknoklene for en stor del stammer fra skrei som er innført nordfra etter å ha blitt tørket i hodekappet tilstand. Tilsvarende gjelder lange i de eldste fasene (Lie 1988: 184–185; Lie 1989: 25). Dette er en rimelig antagelse på bakgrunn av det vi ellers vet om både innenlands og utenlands handel med tørrfisk i høy- og senmiddelalderen, blant annet den lovgivningen som vi allerede har sett på.

I forlengelsen av dette er det med utgangspunkt i funnene fra «Mindets tomt» blitt antydnet at økningen av innslaget av bein av lange der utover 1200-tallet og første halvdel av 1300-tallet, og tilbakegangen for torsk og sei, gjenspeiler at større forbruk av lange erstattet eller fortrenget noe både av den lokalt fiskede seien og den importerte tørkede skreien i denne perioden. Men samtidig er det blitt påpekt at den økende mengden lange i så fall for en stor del kan være fisket lokalt, siden hodebein er så godt representert i de økende funnene av bein fra denne arten (Lie 1988: 184–185). Vi kan dessuten heller ikke se bort fra at en del hodekappet torsk og fremfor alt lange har vært mer kortreist enn det som har vært vanlig antatt:

I Båhuslen har det opp i nyere tid vært tradisjon for å tørke lange. Forholdene for å tørke fisk er ikke like gunstige ved Oslofjorden som i Nord-Norge, men det er fullt mulig. Og flere fiskeslag er blitt gjenstand for tørking i eldre tid enn vi er vant med fra nyere tid. Under utgravningene i Tønsberg er det gjort funn av en hel del trepinner av varierende lengde som er tolket som fiskesperrer til utspiling av fisk som ble rundtørket. Også et stort antall andre trepinner som arkeologene kaller «pølsepinner» fordi det antas at de er blitt brukt til å lukke pølsetarmer med, er her forsøksvis blitt sett i sammenheng med fisketilvirking. Tørkingen av lange som vi kjenner fra senere tid i Båhuslen, har nemlig foregått ved at fisken er blitt bundet sammen og hengt til tørk parvis, sikret med en pinne stukket gjennom spordene (Olsen 1992: 210–211). Tørking av lange omtales for øvrig også på Hvaler i 1743. Amtmannen i Smaalenenes Amt rapporterte da at langene som ble fisket der, når den var tørket, var mye hvitere og bedre enn «bærrefisk», som i sammenhengen helst må bety nordnorsk eller nordvestnorsk skrei eller klippfisk innført fra Bergen (*Norge i 1743* 1: 172, jf 190, men se også Imsen og Winge 1999: 44). Og i lensregnskapene for Akershus fra 1557–1558 årene rundt 1560 er det bokført tørr torsk i tiende fra Båhus prosti (NLR I: 85–88).

Noe tilsvarende materiale av fiskesperrer er ikke publisert i Oslo, men på «Mindets tomt» og «Søndre felt» i Oslo er det funnet et stort antall «pølsepinner», med en sterk overvekt på «Mindets tomt», hvor også fiskebeinmaterialet er mye større, og en markant vekst i materialet en gang mellom midten av 1100-tallet og begynnelsen av 1200-tallet. Disse tolkes som spor etter produksjon av pølser og mørrmat (Weber 1990: 73, 76–83). Men vi skal ikke se helt bort fra at slike pinner også her kan ha hatt andre funksjoner, for eksempel i fisketilvirking. Og uansett bør vi holde muligheten åpen for at ikke all den hodekappede fisken som fiskebeinmaterialet fra «Mindets tomt» synes å vitne om, kommer fra andre landsdeler. Noe av den kan være torsk, lange og annen fisk som er blitt fanget og tørket lokalt eller lenger ute i Oslofjorden.

Makrell og sild ble gjerne saltet eller konservert på annen måte, og kunne derfor være både kortreist og langreist. Kilden til det rike sildebeinmaterialet fra grøftegravingene i Oslogate 4 og Kanslergate 10 i Gamlebyen kan selvsagt være sildefiskeriene i Ytre Oslofjord, Båhuslen eller enda lenger borte. I så fall må den ha kommet til Oslo i konservert

tilstand, helst saltet eller tørket, slik Schia så det for seg. Det samme gjelder makrellen. Et eksempel på det siste finner vi i oslobiskopen Jens Nilssøns visitasbøker fra slutten av 1500-tallet. Det fremgår her at da han var på visitas i Borgarsysle i 1597, lovet sogneprestene i Rygge og Tune å sende ham en halv tønne hver med makrell i gave, mens sognepresten i Skjeberg lovet en hel tønne (JN 478, 484; jf Norseng 2005: 125). Men som vi skal komme tilbake til, viser skriftlige kilder at det både på den tid og tidligere ble fisket en hel del makrell også i Oslos nærmeste omland. Og på bakgrunn av det sildefisket som har foregått i Indre Oslofjord i nyere tid, er det nærliggende å tenke seg at noe av silda også er fisket mer lokalt og spist fersk i byen eller konservert der.

Det publiserte fiskebeinmaterialet gjør ikke noe skille her – det er den samme sildearten, atlantehavssild (*clupea harengus*), som siger inn og gyter helt inn mot fjordbunnen. Jeg kjenner riktignok ikke til noen direkte og sikre referanser i skriftlige kilder til sildefiske i Oslos nærområder eller andre steder i Indre Oslofjord i middelalderen. Men biskop Jens Nilssøn og folkene hans hadde godt øye for lokale fiskeressurser. I forbindelse med en visitasreise vestover i bispedømmet sommeren 1595 reiste han med båt til Asker. Ifølge visitasboken så biskopen og følget hans «it stort makrill stim» allerede da båten la fra brygga i Bjørvika (NJ 340; jf Nedkvitne og Norseng: 156). Og i Asker gikk de i land i en vik ved gården Syverstad nord for Leangbukta. I visitasboken er følgende notert: «I denne samme vig saae wi til forn it herligt ma[kril]stim, saa och smaa sild» (JN: 342). Det kan ikke være mye tvil om at både makrellen og silda her innerst i fjorden ble beskattet på den tiden, og sikkert allerede i middelalderen, selv om dette for sildas vedkommende ikke fremgår direkte av skriftlige kilder.

Fiskebeinmaterialet fra «Mindets tomt» og særlig fra Oslogate 4 og Kanslergate 10 tilsier dessuten et ikke ubetydelig lokalt fiske av andre arter: Den kronologiske utviklingen i funnene av bein fra torsk, sei og lange fra «Mindets tomt» er allerede nevnt. Den kan altså tyde på økende forbruk av mer eller mindre lokalt fisket lange fra 1200-tallet, til foretrengsel både for sei fra nærområdene og tørket torsk som kan ha kommet helt fra Nord-Norge. Enda mer talende er materialet fra de mindre undersøkelsene i Oslogate 4 og Kanslergate 10. Disse viser for det første at det må ha blitt fisket betydelige mengder torsk i fjorden. Riktignok kan en hel del bein fra stor torsk i dette materialet stamme fra

skrei. Men begge steder er det funnet mye hodebein fra torsk. Fordelingen mellom kraniebein og virvler er omtrent den samme for torsk som for andre arter. Det tilsier at torsken her for en stor del er kommet fersk til byen, og følgelig er fanget i Indre Oslofjord. Det samme gjelder selvsagt de fleste av de mange andre artene som er påvist i dette materialet. I hvert fall for de byfolkene som har kastet avfallet sitt på disse plassene, har derfor innført tørrfisk neppe spilt noen stor rolle i kostholdet (Lie 1991: 83). Og i de eldre og større undersøkelsene kan som tidligere nevnt bevaringsforhold og innsamlingsmetoder ha ført til at hodekappet stor torsk og lange er blitt overrepresentert i materialet.

Tilgangen på fisk og artssammensetningen kan ha vekslet noe over tid, men endringen har etter dette trolig vært større de siste 100 årene enn de foregående mange århundrene siden Oslo ble til. Det er i det hele tatt vanskelig å se for seg at fiskeressursene i fjorden ikke var viktige for folk i byen helt fra starten, selv om det var andre ting Snorre hadde i tankene da han skrøt av den gode forsynings situasjonen. Men først mot slutten av det gamle Oslos tid får vi håndfaste bevis for at det var folk her som livnærte seg av å fiske for salg i byen. Et tidlig eksempel er Kristoffer Kristofferssøn som i 1609 bodde på Hovedtangen utenfor Akershus og drev fiske sammen med en sønn (Sprauten 1992: 44).

Det kan ha vært fiskere som Kristoffer i og ved byen lenge før, men Kristoffer levde i en tid da Oslo hadde gjennomgått store økonomiske og sosiale endringer, fra i hovedsak å være en jordeier- og oppebørselsby i middelalderen og den aller første etter-reformatoriske tiden til mer enn noe annet å være en trelast- og handelsby. Denne overgangen fra en dominerende oppebørselsbasert økonomi til en mer merkantilt drevet økonomi fikk betydning for hvordan lokale ressurser ble utnyttet, hvordan ressurser utenfra ble bragt til byen og hvordan de ble utvekslet innenfor bysamfunnet. Tidligere ble kanskje det lokale fisket mest drevet som ledd i en husholds- eller selvbergingsøkonomi, både av vanlige byfolk og av geistlige og verdslige storfolk som hadde folk til slikt. Vi skal nå nærme oss dette spørsmålet ved å se på de rettslige rammene rundt fiskeressursene i Indre Oslofjord i nyere og eldre tid.

Fiskerettigheter i Indre Oslofjord i nyere tid – en arv fra middelalderen?

Det som mer enn noe annet kan gi oss kunnskap om den betydningen fiskeressursene i Indre Oslofjord hadde for det gamle Oslo, er hverken handelslovgivningen eller det arkeologiske materialet, men heller kilder som belyser rettighets- og eiendomsforholdene rundt fjordfisket. Vi er vant med at fiske i saltvann i hovedsak er fritt for alle, bare underlagt redskapsbegrensninger og fredningsbestemmelser fra myndighetene. Og i et kongelig reskript fra 1728 heter det blant annet at både lov og praksis hjemler at enhver «fisker den Fisk Havet gifer af sig, hvor den falder, undtagen Lax, som søger visse Steder, hvilke staaer i aparte Skat og Skyld for den Slags Fiskerie» (Reskript 23. 4. 1728; jf eksempelvis Kolle 1998; Norseng 1999: 53; Sunde 2007: 272–274; Skogvang 2012b: 92). Om denne forordningen tas helt bokstavelig, skulle fisket i sjøen med dette ene unntaket være fritt for alle, etter både etablert lov og praksis på denne tiden. Dette var også i samsvar med romerrettslige prinsipper (se eksempelvis Sunde 2007: 258, 273). Men så enkelt har det ikke vært alle steder siden, og så enkelt var det definitivt ikke for folk i og ved det gamle Oslo.

Den verdslige delen av den eldste lovboken for Viken er altså i all hovedsak tapt. Men både i Gulatingsloven og Frostatingsloven slås det fast at grunneierne eide vann og veideplass utenfor eiendommene sine – ifølge sistnevnte om denne retten ikke var blitt lovlig fraskilt. Etter Frostatingsloven ble dette tatt inn i Landsloven fra 1274 som skulle gjelde i hele landet, også i Viken (G 85, 93; F XIII 9; L VII 48). Bestemmelsen derfra går også igjen i Christian IV s norske lovbook fra 1604 (NLB VI-44), som mest var en oversettelse og lett revisjon av Landsloven, og i Christian Vs Norske Lov fra 1687 hvor det er formulert slik: «Hver Mand skal nyde Vand og Fiskeri for sin Jord, som af gammelt haver været, uden det er med Lov og Dom herfra kommen» (NL 5-11-15).

Reskriptet fra 1728 begrunnes med gammel lov og sedvane, men kan synes å bryte radikalt både med eldre lovgivning og rettspraksis. Dette er likevel diskutabelt. Det aktuelle kapitlet i Landsloven bærer tittelen «Om lakseelver og fangstinnretninger som folk setter opp». Det peker i retning av et begrenset siktemål for bestemmelsen og grunneiernes enerett til fiske utenfor sitt land. Og både Frostatingsloven og de senere

lovene forutsatte at enhver som dro på sildefiske, skulle kunne kaste med vad eller landnot fra annenmanns grunn, bare fangsten ble fjernet til fastsatt frist. Landsloven innførte dessuten en bestemmelse – kanskje tatt fra den eldre landskapsloven for Viken – om at den som fisket, skulle betale erstatning for eventuell skade på eiendommen (L VIII 49; Robberstad 1930: 8).

Av slike grunner har det vært vanlig å hevde at bestemmelsene om grunneiernes enerett til fiske utenfor egen eiendom i middelalderlovene bare gjaldt i ferskvann, og at de grunneierrettigheter som likevel har eksistert til saltvannsfiske, i hovedsak bare var hjemlet i sedvanerett (Sunde 2007: 257–276, 291–292; jf eksempelvis Rasch og Berg 1853: 61). Dette har likevel vært omdiskutert (se særlig Robberstad 1951: 2–3, 1978: 185–186; jf Skogvang 2012a: 101, 111–120). Dessuten kan det argumenteres for at det generelle prinsippet om fritt fiske i sjøen ikke var til hinder for at det kunne vokse frem grunneierrettigheter eller andre private rettigheter til strandfiske særlig innerst i fjordene (se Skogvang 2012a: 111–112, 2012b: 97–98). Sikkert er det uansett at domstolene både før og etter 1728 i samsvar med lokale sedvaner over mesteparten av landet respekterte grunneierrettigheter også til fiske i saltvann i større eller mindre omfang. I vår sammenheng er funnene til en undersøkelseskommisjon nedsatt av Stortinget i 1852 for å undersøke forholdene for fiskeriene i Christianiafjorden og Langesundsfjorden, interessante. Kommissjonen slo blant annet fast at lovgivningen var uklar og mangelfull, og at underrettdommere i dette området dels dømte i favør av grunneierne med referanse til Christian Vs Norske Lov, og dels hevdet prinsippet om fritt fiske i saltvann etter 1728-reskriptet (Rasch og Berg 1853: 61–62).

I en lang rettstvist mellom en fisker på Steilene og en fiskeoppsynsmann på vegne av to grunneiere på Nesodden, slo Høyesterett i 1887 fast at fiskeren hadde drevet uberettiget fiske med grunnvad fra stranden på eiendommene Lillerud (Rud lille) og Grisebo fordi han ikke hadde tillatelse fra disse. Et grunnvad var en mindre landnot som ble brukt til mye slags fiske hele året rundt, i motsetning til mer kapital- og mannskapskrevende storvad som hovedsakelig ble brukt til sesongfiske etter sild og makrell (se Rasch og Berg 1853: 9–13, 27–30). Høyesterett tolket den sedvanerettslige situasjonen slik at grunneiernes enerett til slikt fiske i hvert fall i Kristianiafjorden innenfor Drøbak «fra Alders Tid» var så

innarbeidet at det var unødvendig for den enkelte å dokumentere den særskilt i hvert tilfelle (Rt 1887: 673–679; se også Rt 1898: 747). Og med utgangspunkt i en konflikt mellom vadfiskere og bunn garnfiskere i Sande i Vestfold slo en høyesterettsdom fra 1936 – riktignok med knapt flertall – på lignende generelt vis fast at grunneiers rett å beskytte bunn garnfisket sitt mot annet fiske i nærheten var hjemlet i alders tids bruk i hele Oslofjorden (Rt 1936: 924–939; jf Skogvang 2012b: 97).

Fra 1600-tallet ble det med utgangspunkt i Trøndelag de fleste andre steder i landet gradvis innarbeidet en egen avgift for sildefiske fra annemanns grunn, kalt landslott (se eksempelvis Gjelsvik 1926: 227–228; Robberstad 1930: 9–12; Hasslöf: 1949: 450–453, Sunde 2007: 259–262). Den forutsatte som Frostatingsloven og Landsloven at dette fisket ellers var fritt for alle, og kan i deler av landet slik sett ha representert en styrking av grunneiernes rettigheter da den ble innført. Men det har ikke vært tilfelle på Østlandet. Undersøkelseskommissjonen fra 1852 diskuterte om prinsippet om fritt fiske med vad fra land mot betaling av landslott gjaldt her også, men avviste det. Kommisjonsmedlemmene påpekte for det første at dette bare gjaldt sildefiske, og for det andre var myntet på de såkalt store fiskerier, der folk kom langveis fra for å delta. Denne bestemmelsen berørte derfor etter kommisjonens mening ikke det mer lokale fisket i Christiania- og Langesundsfjorden, ikke en gang sildefisket (Rasch og Berg 1853: 64). I den nevnte høyesterettsdommen fra 1887 var en av dommerne riktignok inne på at grunneierne kunne kreve landslott av folk som fisket fra deres grunn. Men det fremgikk av domspremissene at det på den tiden i stedet var vanlig at grunneierne forpaktet bort fiskerettighetene sine istedenfor å benytte dem selv (Rt 1887: 677).

Ikke før med en landsdekkende lov om landslott fra 1930 ble landslotten, og dermed i prinsippet friheten til å drive vadfiske etter sild fra land, eksplisitt lovfestet også for Oslofjorden (se Robberstad 1930: 9–12). Og alle steder i Oslofjorden innenfor Drøbak, og noen andre steder lenger ut og i andre deler av landet, hadde grunneierne fremdeles enerett til notfiske utenfor strendene (Robberstad 1930: 14). Med nye driftsmåter, fiskemetoder og stor tilbakegang i fisket er denne retten gradvis gått ut av bruk. Men helt til inngangen i det 21. århundret har yrkesfiskeren Dagfinn Andresen i Frogn betalt ti prosent av brutto fangstverdi i leie til eieren av Frogn (Froen) gård for å kunne fiske med faste bunn-

garn i Bonn innerst i Bunnefjorden. Det er flere ganger mer enn satsene for landslott etter loven av 1930 (Norseng 1999: 45, 54, 58).

Den historiske bakgrunnen og det eiendomsrettslige grunnlaget for landslotten har vært omdiskutert (se eksempelvis Robberstad 1930: 9–11; Hasslöf 1949: 450–453; Sunde 2007: 259–264). Den svenske etnologen Olof Hasslöf mente at den i sitt opphav hadde karakter av en «feodal tribut» til jorddrotten (Hasslöf 1949: 452). Men at den ikke ble innarbeidet i Oslofjorden før den var i ferd med å utspille sin rolle – og i praksis aldri innerst i Oslofjorden – må uansett ikke tolkes som uttrykk for at grunneiernes posisjon var svakere her enn i andre deler av landet. Tvert imot gjenspeiler dette at grunneiernes enerett til fiske stod spesielt sterkt i disse farvannene på 1700- og 1800-tallet da landslotten ble innarbeidet på Vestlandet og Agder (jf eksempelvis Gjelsvik 1926: 227; Robberstad 1930: 8, Norseng 1999).

Om retten hadde sett det som nødvendig, kunne faktisk eieren av Rud lille på Nesodden under rettssaken i 1887 ha vist til svært gammel rett i striden om fisket der: Et «Fiskeri udi salt Vand» omtales som en tilliggende herlighet til denne gården allerede 1628 (Berner 1924: 144; jf Gjermundsen, Omholt og Schou 1979: 119, 209). Men hvor langt tilbake kan vi ellers føre slike grunneierrettigheter, og hvor vanlige og omfattende har de vært i området vårt?

Dersom du ville drive enkelt fiske med krok i respektfull avstand fra land og faste fiskeredskaper, var det nok ingen som ville lagt seg opp i det, hverken på 1800-tallet eller tidligere. Men før øvrig har fiskeresursene vært sterkt hegnet om av institusjonelle og private grunneiere i og ved det gamle Oslo. Kommisjonen som undersøkte fiskeriene i Christianiafjorden og Langesundsfjorden tidlig på 1850-tallet, nevner private fiskerettigheter på grunnene helt inne ved Akershus festning og ved «Ladegaardsøens Hovedgaard», våre dagers Bygdøy kongsgård (Rasch og Berg 1853: 64). Og ved Bekkelaget ble grunneierrettigheter til fiske forsøkt hevdet helt inn i etterkrigstiden (Norseng 1999: 54–55). Vi skal se at dette har svært lange historiske røtter. Det spesielle rettighetsregimet i Indre Oslofjord har nedfelt seg i et omfattende materiale, både i stedsnavn som vi kjenner fra nyere tid og i rettsdokumenter og jordebøker fra middelalderen og den første etterreformatoriske tiden.

Fiskeplasser og fiskerettigheter i stedsnavn fra Indre Oslofjord

I stedsnavns materialet fra dette området har vi som ellers langs kysten mange minner om fisk, fiske og fiskere (se Indrebø 1929). Det er interessant nok. Mange av dem kan ut fra innhold eller språkform grovdateres, og en hel del er opplagt gamle. Men jeg skal her konsentrere meg om en gruppe navn som er spesielt utsagnskraftige i vår sammenheng, og for en stor del ser ut til å gå tilbake til reformasjonsårhundret eller tidligere: Navn på fiskeplasser som det knyttet seg private fiskerettigheter til.

Fiskeplassen innerst i Bunnefjorden var for hundre år siden kjent som Bonnelaget (Indrebø 1929: 72). Dette er en navnetype som er ganske vanlig særlig i Indre Oslofjord. Slike og andre navn på fiskeplasser ble i 1920-årene kartlagt av historikeren og språkforskeren Gustav Indrebø på grunnlag av skriftlige kilder, kart og intervjuer med lokalbefolkningen. På den tiden brukte visstnok fiskerne ordet «lag» i den spesialiserte betydningen «ein stad der dei ligg og vaktar på fisken». En mer opprinnelig betydning kan ha vært «stad der dei legg ut garn og annan fiskereidskap». Uansett er det snakk om faste fiskeplasser med årvisse innsig av stimfisk eller annen vandrefisk. Navnet på gården Verpen ved Sandspollen i Hurum har tilsvarende bakgrunn. Det er avledet av det gammelnorske verbet «verpa» for å kaste, og substantivet «varpa», med samme betydning som det beslektede ordet «varp», som er mye brukt om fiskeplasser andre steder i landet. Tilsvarende ble ordet «drætte» brukt om steder som egnet seg til å trekke vad på land (Indrebø 1929: 36, 44, 64, 67–68, 72–76, 78–79, 81–82, 92, 95–97, 99, 103, 223, 227).

Alene i Sandspollen, på vestsiden av fjorden rett innenfor Drøbak registrerte Indrebø hele tre forskjellige «lag»: Lagholet», også kalt Fiskelaget, Djuplaget og Skjærlaget – i tillegg til Verpen eller Varpen. Navnet Lagtangen er også et minne om fiskeplassene her. I sundet mellom Furuholmen og fastlandet litt nord for Sandspollen lå Furuholmlaget, og litt lenger inne i fjorden Bestonlaget ved gården Beston i Røyken. Like ved kjennes et landnotkast dels kalt Kastet, dels også Laget (jf Dannevig og van der Eynden 1989: 94). Ved Åros rett nordfor dokumenterte Indrebø to slike stedsnavn, Torvøylaget som var navnet på et makrellag på hans egen tid, og det eldre navnet Holmslag. Enda litt lenger nord i Røyken, på vestsiden av Sundbyholmene, fant han

Lagbukta, og ved Fornebu i Bærum nesten helt innerst langs vestsiden av Lysakerfjorden boplassnavnet Laget. Begge deler må henspille på fiskelag. Stedsnavnet Lagåsen mellom Fornebu og Lysaker minner fremdeles om dette. I kaptein Finnes fiskekart fra midten av 1800-tallet nevnes ellers «Lagrenden» nesten helt inne ved utløpet av Lysakerelven som fiskeplass for torsk, hvitting og kolje.

På Follo-siden av fjorden registrerte Indrebø enda flere fiskelag og varp i stedsnavns materialet. Håjalaget eller Håøylaget lå på østsiden av Håøya rett sør for Dragsund, Laget ved gården Glosli på fastlandet rett nord for Drøbak, Gamlelaget, Svartlaget og Svartvarpet i Hallangspollen like ved, alle sammen i Frogn kommune. Her registrerte han også navnet Sanddrættet. Storlaget lå mellom øya Ildjernet og den lille holmen Sutern innunder vestsiden av Nesodden, og Østlaget i det smale sundet på innsiden av Sutern. Lengst nord på Nesodden lå Tangelaget ved Nesoddtangen gård, og lengst sør i Nesodden kommune Blylaget. Videre sørover langs østsiden av Nesoddlaget i Frogn kommune registrerte Indrebø Haslumlaget, Glennelaget og Fuglesanglaget, oppkalt etter gårder i området. Ved fjorden øst for Fuglesang er navnet Lagodden på moderne kart et minne om den gamle fiskeplassen her. Lengst sør og innerst i fjorden har vi allerede støtt på Bonnelaget. På østsiden av Bunnfjorden registrerte Indrebø Neselaget ved Nesset i Ås kommune like utenfor Bonn, og lengst nordøst i fjorden Ulvøylaget, Ormsundlaget, Bekkelaget og Bleikøykalvdrættet i daværende Aker herred, nå Oslo kommune.

Indrebø påpekte at fiskeplassene med slike navn synes å ha vært nært knyttet til enkelte gårder eller eiere (Indrebø 1929: 227). Sagt på en annen måte mente han at det var snakk om private fiskerettigheter. Dette får vi langt på vei bekreftet i artikkelrevisjonen fra 1863 hvor mange av fiskeplassene på disse stedene kan ses å ha fulgt gårder i området som tiliggende herligheter eller var særskilt matrikulerte eiendommer (RA Matrikelrevisjonen 1863, herredsbeskrivelser bind 25–30, 101–102). Indrebø bemerket videre at disse navnetypene alle tre ser ut til å være nokså gamle (Indrebø 1929: 227). I det følgende skal vi se at dette må være rett – og at det også gjelder fiskerettighetene som var knyttet til dem i nyere tid.

«alle fiskelag som ligge vdi fiordhenn»

I visitasboken for biskop Jens Nilssøns visitas til Ringerike i 1594 omtales et «Makril laug» ved Sollerud på oslosiden rett øst for Lysakerelven (JN: 274). I lensregnskapene for Akershus fra slutten av 1520-årene omtales den gode fiskeplassen i Bonn innerst i Bunnefjorden som et fiskelag. I tillegg treffer vi her på «machreelle laget i Dywiigh» (NRJ IV: 276, 280; jf Nedkvitne og Norseng 1991: 156). Makrellfisket i Dyvik skal ha ligget i Aker (NRJ IV: 702; jf 311).

Betegnelsen fiskelag er dessuten også brukt i Akershusregisteret fra 1622 i forbindelse med brev fra 1420- og 1430-årene som skal ha omtalt en fiskerett som Hovedøyklosterets hadde i Bonn (Akreg 848, 1267–1268, 1431, 1469, 1521–1522, 1529, 1558, 1591; jf Akreg 1559 og Bowitz 2009: 76–78). I arkivet på Akershus lå det dessuten ifølge det samme registeret et gavebrev, datert til 1414, fra oslobiskopen til Nonneseter kloster i Oslo på Holmslag fiske «westen wed Groa». Dette lå enten ved utløpet av Åroselven som kalles «Gro(a)» i middelalderen, eller helst vest av Gråøya like utenfor, som antagelig er oppkalt etter det opprinnelige elvenavnet. Like vest for Gråøya ligger Torvøya, og Holmslag kan være et eldre navn på det makrellaget som vi i nyere tid kjenner under navnet Torvøylaget. Men det kan også dreie seg om to forskjellige kasteplasser i samme område (Akreg. 1962; jfr. Indrebø 1929 s. 89-91, 94 og Inntjore 2000: 212). Og ifølge en dansk oversettelse fra rundt 1700 av et ellers tapt sjelegavebrev som Håkon Vs datter hertuginne Ingebjørg utstedte i 1352, skal hun der ha gitt sitt arvegods Bygdøy med Hengsøya, Oksenøya og Bekkelagets fiske til Hovedøyklosteret (DN XXVIII 30; jf RN VI 124; Lange 1856: 411). Etter reformasjonen overtok Mariakirken og siden Oslo domkapittel dette fiskelaget (RB: 595; jf Norseng 1986: 13–15, 1999: 54).

Referansene til fiskelag i 1600-tallshåndskrifter som gjengir eldre dokumenter, kan selvsagt være påvirket av språk- og navnebruken på tiden avskriftene ble gjort, men vi må nok kunne regne med at både brevene og de fiskerettighetene de omtaler, i de fleste tilfeller virkelig har eksistert. Som vi snart skal se, viser dessuten andre kilder at også betegnelsen fiskelag som betegnelse på fiskeplass med privat fiskerett i det minste går tilbake til 1300-tallet.

I jordeboknedtegnelser for Oslo domkirke fra de siste tiårene av 1500-tallet, opptatt som tillegg til biskop Øysteins jordebok fra rundt

1400, opptrer både Skjærlaget og Djuplaget (og Bekkelaget). Blant mange «øier og fiskelauger» som domkapitlet gjorde krav på i området nord for Drøbak, omtales dessuten flere «fiskelauger» ved Hurumlandet med andre navnetyper i dette materialet: «Fageruik», «Hengeluppen» og «Caniketegn», foruten «Wappene» eller Verpen. Det fremgår at domkapitlet i 1560-årene hadde «beuilgit» den tidligere borgermesteren i Oslo, Rolf Darre, å bruke både disse fiskeriene og Skjærlaget i noen år (RB: 180–181, 595; NKJ II: 267; jf DN XXI 2; RN II 875). Og i Bunnfjorden kan ikke bare Hovedøyklosterets fiskerett i Bonn føres tilbake til middelalderen, men også Glennelaget litt lenger ute på vestsiden av fjorden, selv om navnet på fiskeplassen ikke er nevnt så tidlig. Akershusregisteret omtaler nemlig tre adkomstbrev fra 1349–1350 på gården «Glemmege» og «fiskedret derhoesliggendis» på Nesodden (Akgreg 1269–1271; jf Myckland 1967 under gnr. 50). Mye yngre er neppe Blylaget. I 1601 omtales en fiskeplass i stranden nedenfor gården Krange som tilhørte denne. Det må helst være Blylaget, som senere har gitt navn til en gård som opprinnelig er utskilt som husmannsplass fra Krange (se Berner 1924: 144; jf Gjermundsen, Omholt og Schou 1979: 193, 209).

Langs vestsiden av Nesoddlandet og lengst nord i Bunnfjorden helt inn mot Oslo gjorde domkapitlet ved Hallvardskirken på slutten av 1500-tallet krav på en hel rekke større og mindre «øier og fiskelauger». Ifølge jordeboken fra 1595 skal noen ha tilhørt domkapitlet fra gammelt, mens andre oppgis å tilhøre jordegodset til Mariakirken, det kongelige kapellet i Oslo, som på denne tiden var slått sammen med domkirkens gods (NKJ II: 267). I en del tilfeller dreier det seg helt klart om fiskerettigheter; i andre tilfeller kan dette i hvert fall sannsynliggjøres:

Blant Mariakirkens eiendommer nevnes i 1595 «westen Raaleed weigen fra Wlffueflouedt och til Cannicke Flouedt» (NKJ II: 267). Disse stedene kan ikke stedfestes sikkert. «Ulveflua» kan være identisk med Ulvøyskjæret like utenfor Ulvøya (jf Indrebø 1929: 36). Men det er også foreslått at det dreier seg om en fjordstrekning langs Nesodden (Berner 1924: 144). Uansett må det helst dreie seg om en fiskeplass – det kan knapt være snakk om andre økonomiske interesser her (jf NKJ II: 298).

Et av de sene 1500-tallstilleggene til biskop Øysteins jordebok omtales dessuten Ormøysund som eiendommen til kannikene i Mariakirken. Det presiseres at selve Ormøya, som helst må bety gården

som lå der ute, tilhørte Oslo domkapittel etter et makeskifte (RB: 595). Med «Ormøysund» må det da enten siktes til strandområdet på fastlands-siden av sundet, som det i så fall rimeligvis har fulgt fiskerett med, eller mer sannsynlig er det selve fisket i sundet mellom øya og fastlandet som omtales på denne måten. Fra nyere tid kjennes som nevnt et makrellag på Ormøya, lengst nord i Ormøysund, som Ormsundlaget. Det er helst dette det er snakk om sist på 1500-tallet.

Ormsund er nevnt på kaptein Finnes kart over de beste fiskeplassene innenfor Drøbak. Også flere av de øyene som i de kirkelige jordebøkene omtales som Mariakirkens eller domkapitlets eiendommer, kan på tilsvarende vis knyttes til gode fiskeplasser i det samme kartet. Det gjelder Sjursøya og Ulvøya nær byen, Ildjernet og Steilene langs vestsiden av Nesoddlandet og Håøya sør ved Drøbak (RB: 595)

De private rettighetene til fjordfisket her innerst i Oslofjorden i eldre tid har satt færrest spor etter seg i kildematerialet fra Asker og Bærum. Men det var et rikt laksefiske i Engervannet og nederste del av Sandvikselva, ned til sjøen, som både Hovedøyklosteret og Nonneseter kloster hadde rettigheter i senest fra første halvdel av 1300-tallet (DN I 307; jf Inntjore 2000: 212; Bowitz 2009: 78). Og like utenfor elveosen finner vi på kaptein Finnes kart over fiskeplasser i Indre Oslofjord fra midten av 1800-tallet «Kalvøefiskeriet», hvor det ble fanget både laks, ørret og torsk. Dette fisket på Sandviksgrunnene omtales i tidlig nytid som en rettighet under gården Oksehoved (Blommenholm), som på 15- og 1600-tallet var en del av det store Nesøygodset (se Koht 1920: 111; jf Marthinsen og Winge 1983: 259). Det er sannsynlig, men ikke sikkert, at også dette området utenfor elveosen var omfattet av særskilte fiskerettigheter allerede i senmiddelalderen.

Mange av de fiskelagene og andre private fiskeplasser som vi kjenner til fra nyere tid her innerst i Oslofjorden, kan altså føres tilbake til 1500- og 1600-tallet. Vi har også sett at enkelte går helt tilbake til 13- og 1400-tallet. De aller eldste som er dokumentert i fjorden nord for Drøbak, er Skjærlaget og Djuplaget i Sandspollen i Hurum. De er begge nevnt allerede i et testament fra 1307, der fru Gjertrud i Oslo, enke etter stormannen Guttorm Gydason, gav makrellvadene sine og alt hun eide i «Diupa laghe» til en av sveisene sine, og det hun eide i «Skierlaghe» til en annen tjener. Dette brevet er bevart i original (DN II 85).

Et uttrykk for hvor utbredt betegnelsen fiskelag – og de private fiskerettighetene som den sikter til – var i hvert fall ved utgangen av middelalderen, har vi i privilegiebrevet for Oslo som visekongen hertug Christian utstedte i 1508. Det heter her: «Oc wille vij att vore borgere vdj Oslo lige szo vell som prester mw bruge oc nyde alle fiskelag som ligge vdj fiordhenn effter gammeld sidwane.» (DN III 1040; jf Nedkvitne og Norseng 1991: 156). Eksemplene fra Sandspollen i 1307 viser for øvrig at fiskerettene allerede da kunne overdras som særskilte eiendomsobjekter, uavhengig av gårdsbrukene, slik allerede Frostatingsloven og Landsloven fra 1274 forutsatte, og at det da som senere kunne være flere partseiere eller rettighetshavere i de enkelte fiskeplassene (jf. eksempelvis Eier 1963: 295–296).

Fjordfisket i gods- og lensforvaltningen

Rundt 1500 tilhørte etter dette en rekke gode fiskeplasser eierne av de tilstøtende gårdene, både rett utenfor middelalderbyen og lenger sør i Indre Oslofjord, eller var gjort til gjenstand for særskilt eiendomsrett. Også for mange av øyene innerst i fjorden som tilhørte geistlige institusjoner, må vi tro at eierinteressene helt eller delvis var knyttet til fiskerettigheter, eller i det minste fiskemuligheter, selv om det ikke alltid går klart frem av jordebøkene eller på annen måte kan dokumenteres direkte.

Om vi tenker oss at slike rettigheter har vokst frem etter hvert som det ble «mange om beinet» på de gode fiskeplassene, kan vi ikke se helt bort fra at denne «privatiseringen» i noen tilfeller var av forholdsvis ny dato da eksempelvis Mariakirkens og domkapitlet kartla og skriftfestet sine rettigheter mot slutten av 1500-tallet. Men i noen tilfeller kan de altså føres tilbake til første halvdel av 1300-tallet. Det er dessuten trekk ved jordegodset til kirkelige institusjoner i Oslo som tyder på at interessen deres for fiskeressursene i fjorden både var større og enda eldre enn tilfellene ovenfor alene kan dokumentere.

På enkelte av de mange øyene her innerst i Oslofjorden som de kirkelige institusjonene i Oslo gjorde krav på i 1500-årene, ble det nok drevet åkerbruk. På andre kan det ha vært satt ut dyr på beite eller sanket for. Men de fleste steder er det vanskelig å se at det er annet enn fiske som kunne gi øyene noen nevneverdig økonomisk verdi på den tiden.

Selv om vi ikke har håndfast bevis for at det knyttet seg spesielle fiskerettigheter til disse øyene så tidlig, er det nærliggende å tenke seg at det forholdt seg slik. I hvert fall ett sted – på Ildjernet vest av Nesoddlandet – vet vi fra midten av 1800-tallet at fiskerett var en viktig tilliggende herlighet for eiendommen (se Berner 1924: 144–145; Holm 1995: 95). Og ved Ulvøya er altså stedsnavnet Ulvøylaget et minne om at det i hvert fall i nyere tid har vært en fast fiskeplass her som det knyttet seg privat eiendomsrett til.

Det er i denne sammenheng grunn til å merke seg at de store kirkelige institusjonene i Oslo i senmiddelalderen hadde eierinteresser i et stort antall gårder med strandlinje på Nesodden (Berner 1924: 144; Gjermundsen, Omholt og Schou 1979: 119–124, 209; Bowitz 2009: 76). Tyngdepunktet i jordegodsinnhaveret til de godseiende institusjonene i det gamle Oslo lå i det nåværende Akershus fylke (Nedkvitne og Norseng 1991:178). Men også ellers viste enkelte tidlig en påfallende interesse for strandeieendommer som ikke kan være tilfeldig. Særlig er dette tydelig i jordegodset til Hovedøyklosteret:

Hovedøyklosteret ble et av de aller godsrikeste klostrene i Norge, med spesielt mye gods vest i Aker. Munkene hadde god adgang til fiske i fjorden rundt Hovedøya og avlsgården Bygdøy, som ifølge en innførsel i Akershusregisteret ble ervervet første gang kort etter klostergrunnleggelsen i 1147 (Akreg 1347–1348). Fra rundt 1300 var denne gården riktignok i vel et halvt århundre makeskiftet bort til kongemakten (jf Nedkvitne og Norseng 1991: 163–164). Men klosteret hadde hele tiden også andre strandeieendommer både i Aker og andre steder. I løpet av sin nærmere 400 år lange historie hadde det over 40 ulike eiendommer eller eiendomsparter som mer eller mindre tydelig kan relateres til fiske og fiskerettigheter, de fleste i saltvann (Bowitz 2009: 73).

Det eldste hjemmelsdokumentet som er registrert, et kongebrev fra tiden 1164–1169, gjelder riktig nok det såkalte Døvikfiske på Eiker, et laksefiske i Drammenselven, hvor også Nonneseter kloster tidlig hadde eierinteresser, i hvert fall senere også oslobiskopen og Olavsklosteret i Tønsberg (se Akreg 1314, 1336–1337, 1314; 1384, 2034–2036; DN II: 5; Bowitz 2009: 73–75, Inntjore 2000: 116–120). Men bare få år etter, i 1188–1190, skal Hovedøyklosteret også ha fått i gave av kongemakten Hov gård ved Drammensfjorden med et rikt laksefiske i Hurumstrømmen (Svelvikstrømmen). Gaven ble bekreftet av jarlen Håkon

Galen mellom 1205 og 1214. Men det stod mye strid om eiendomsretten mellom Hovedøyklosteret og andre geistlige, blant andre oslobiskopen. En tvist i 1212 ble ifølge Akershusregisteret pådømt til klosterets fordel med pavelig mellomkomst (Akreg 1118–1120, 1306; jf Bowitz 2009: 75; Killingstad 1928: 137).

Frogn gård, ved det rike saltvannsfisket i Bonn, kan ha kommet like tidlig i hovedøymunkenes eie. Ifølge opplysninger i Akershusregisteret skal klosteret en gang i tiden 1170 til 1178 ha fått et beskjemelsesbrev på gården fra kong Magnus Erlingsson og erkebiskop Øystein (Akreg 1168–1169, 1188; Bowitz 2009: 77). Dette var en stor gård som må ha vært attraktiv på flere vis. Vi må helst tro at fiskeretten på denne helt spesielt gode fiskeplassen var etablert allerede da og bidro til munkenes interesse for den. Men det er først i en rekke dokumenter fra rundt 1430 nevnt i Akershusregisteret at klosterets «fischelaug» omtales i kildene våre. Et brev datert til 1435 skal ha omtalt noen boder der som trolig tilhørte klosteret. På den tiden var hovedøymunkene til gjengjeld ikke alene om å interessere seg for fisket her: Registeret nevner flere «beuillingsbreff» om dette. Blant annet heter det at klosteret i 1429 hadde «beuilgett» et «fischeri» her til prosten i Mariakirken i Oslo, og i et brev fra 1437 i samme ordelag gitt fiskerett i Bonn til gjenoppbygging av domkirken i Trondheim. Et brev fra 1434 skal ha omhandlet «S. Oluffs lodt» i fisket. Men Hovedøyklosteret beholdt øyensynlig i hvert fall noe av fiskeretten selv. Akershusregisteret omtaler et brev fra 1462 om klosterets egen «lodd i Botnem fischeri» (Akreg 848, 1267–1268, 1431, 1469, 1521–15 22, 1529, 1558–1559, 1591; jf. Akreg 1043 og Bowitz 2009: 76–78).

Det andre store godseiende klosteret ved Oslo, Nonneseter, hadde en annen profil på godset sitt. Som det eneste nonnekloster mellom Göta älv og Skien hadde Nonneseter eiendommer over så å si hele Østlandet selv om hovedmassen av godset lå i bygdene aller nærmest Oslo eller lenger nord og vest, i Aker, på Romerike, Hedmark og Oppland (191–206).

Også her finner vi en tydelig interesse for fisk og fiskeplasser (Inntjore 113–119). Klosteret fikk sin part i laksefisket på Eiker av Magnus Erlingsson, trolig samtidig som Hovedøyklosteret fikk sin del (Inntjore 2000: 117). Nonnenes rett til å fiske i Akerselva rett vest for klosteret ble ifølge Akershusregisteret stadfestet av kong Håkon V i 1306 eller

1307 (Akreg 1640–1642). En rekke andre rettigheter til ferskvannsfiske inngår i eiendomsmassen (Inntjore 2000: 114–116, 209–213).

I tillegg til Holmslag i Røyken, som er omtalt i annen sammenheng, har vi imidlertid bare ett belegg for fiskeretter i sjøen i dette godskomplekset. Det gjelder Jensvold laksefiske på Lierstranda innerst i Drammensfjorden (Akreg 2247; jf Inntjore 2000: 115). Det kan imidlertid ha vært knyttet fiske til flere eiendommer sørover på vestsiden av fjorden innenfor Drøbak. I Hurum og Røyken satt nonnene med eiendom i bare et fåtall gårder, kun fire i Hurum og fem i Røyken. Men tre av gårdene i Hurum lå i den lille Sandsbygda ned mot fjorden sør for Sandspollen – Sand, Børsand og Bure. Blant gårdene i Røyken var, i tillegg til Åros, Nærnes ved Nærnesbukta litt lenger nord (se Inntjore 2000: 193; jf Akreg 2274). I fjorden utenfor disse gårdene er det i nyere tid blitt fisket mye både makrell, sild og torsk (Killingstad 1928: 143, 607–608). Fem av de ni gårdene hvor Nonneseter hadde eiendom i Hurum og Røyken, lå altså mot fjorden. Og de fleste av disse har vi allerede knyttet til kjente fiskelag.

Før reformasjonen er det de geistlige institusjonene i Oslo som er de mest synlige eierne av fiskerettigheter rundt Indre Oslofjord. For en svært stor del kan dette rett og slett skyldes kildesituasjonen – mesteparten av den kunnskapen vi har om disse eiendomsforholdene, skriver seg jo fra kirkelige jordebøker og fra Akershusregisteret, som ble utarbeidet for å kartlegge kronens rett til tidligere klostergoods. På grunn av de spesielt strenge fastereglene hadde selvsagt også geistligheten, særlig klosterfolkene, i katolsk tid enda større behov for tilgang på fisk enn lekfolk (jf Lange 1856: 136). Vi har imidlertid også sett noen eksempler på at lekfolk kunne ha slike eierinteresser.

Det er ofte i forbindelse med konflikter om eiendomsretten at fiskerettighetene dukker opp i kildene fra middelalderen. Det er med på å understreke hvor viktige disse rettighetene ble regnet for å være. Ikke sjelden var det strid mellom kirkelige institusjoner om dem, som vi allerede har vært inne på. Men det kunne også komme til rettstvister og konflikter med og mellom lekfolk om fiskerettigheter, både i ferskvann og saltvann:

I 1220-årene måtte kong Håkon Håkonsson intervenere til fordel for de geistlige rettighetshaverne til laksefisket ved Døvik mot bøndene på Eiker (DN II: 5). I 1391 ble det på rådhuset i Oslo inngått forlik mellom

en Jon Torsteinsson og den tidligere slottshøvedsmannen på Akershus, Benedikt Nikolasson, som hadde fått Modum og Lier i forlening fra kongen som kompensasjon for underskudd i driften av slottslenet. Striden gjaldt et ferskvannsfiske i Egge sogn i Lier som Jon og faren hans hadde forholdt Benedikt, men som Jon nå «godvillig» avstod til Benedikt (DN IV 595, jf Nedkvitne og Norseng 1991: 353, 388, 393, 413). I 1435 fikk øyensynlig Hovedøyklosteret revet ned fiskebuene sine ved Bonn innerst i Bunnefjorden, trolig av bøndene i området (Akreg 1469, 1522; jf Bowitz 2009: 77). Og når det i Oslos privilegier fra 1508 ble slått fast at byens borgere og prester skulle ha lov til å bruke alle «fiskelag» i fjorden etter gammel sedvane, var dette neppe uten grunn. Både lekfolk og geistlige i Oslo har nok møtt problemer med å hevde fiskerettighetene sine, overfor lokalbefolkningen eller andre godseiere, siden de følte behov for å få kongemakten til å stadfeste rettighetene på denne måten.

Fiskerettighetene som tilhørte private og institusjonelle godseiere i Oslo i middelalderen kan ha blitt utnyttet på ulike måter. Når fiskeplassene lå langt borte, var det enklest å forpakte bort fiskerettighetene til lokale bønder eller andre jordeiere. I 1336 inngikk eksempelvis Ogmund Bonde på gården Verp i Modum en avtale med Hovedøyklosteret om at han skulle vedlikeholde bolverk og steinsetting på en fiskeplass ved Døvik og selv holde fiskeredskap. Til gjengjeld skulle han og hans arvinger ha halvparten av fangsten (DN VI 148). Og i 1349 får vi vite at Alv Olavsson for tre år hadde leid et laksefiske i Mandalen i Vest-Agder av Mariakirken i Oslo. Han skulle betale 100 laks i året i leie, og stilte sin del av bygården Gullen i Oslo i pant (DN IV 345). Kanskje hadde han tilknytning til Mandalen også; kanskje forpaktet han fisket der videre til andre.

Om fiskeplassene lå i rimelig nærhet av byen, kunne godseierne der bruke fiskerettighetene selv. Vi har allerede sett at fru Gjertrud da hun skrev sitt testament i 1307, ikke bare eide fiskelag i Sandspollen, men også holdt seg med makrellgarn der. Vi må tro at denne adelsenken, og tidligere hennes avdøde ektemann, har drevet makrellfiske der ved hjelp av tjenere som de sendte dit i makrellsesongen. Mange andre verdslige jordeiere i og utenfor Oslo som vi ikke kjenner, kan også ha utnyttet fiskerettighetene sine på denne måten.

Andre nøyde seg kanskje med å kreve inn leie i fisk, andre naturalier eller penger fra gårder med fiskerett, eller fra fiskerettigheter som var

skilt ut som egne eiendomsobjekter. Det kan ofte ha vært tilfellet med kirkelige jordegodseiere. Men i Indre Oslofjord kunne også de holde seg med folk som fisket for dem.

Bodene innerst i Bunnefjorden som nevnes i 1435 og trolig tilhørte Hovedøyklosteret, hører nok hjemme i en slik sammenheng. De kan ha vært brukt både til lagring av fangst og redskap og til å huse folk i fisketiden (jf Bowitz 2009: 77). Sannsynligvis ble fisken dessuten for det meste saltet på stedet. Hovedøyklosterets gods omfattet for øvrig som mange andre sentralkirkelige godssamlinger en hel del eierinteresser i saltkjeleplasser langs fjorden og gårder der det ble kokt salt i middelalderen og beregnet landskyld i salt (se Bowitz 2009: 87–97; jf eksempelvis Norseng 2005: 121–123, 177, 197).

Cistercienserne på Hovedøya hadde i hvert fall frem til rundt 1300 såkalte lekbrødre til å ta seg av mye av det manuelle arbeidet. De kan ha deltatt i fisket, tilvirkingen og transporten av fisken, både rundt Hovedøya og Bygdøy og inne i Bonn. Det er også visse indikasjoner på at munkene på noen av eiendommene sine litt lenger borte fra klosteret kan ha etablert såkalte grangier som ble drevet av lekbrødre bosatt der. To av stedene som har vært nevnt i en slik sammenheng, er Åros i Røyken og Hoff i Hurum, hvor klosteret altså eide fiskerettigheter (Bowitz 2009: 60–64; jf Norseng 1987).

Som ved andre cistersienserkløstre ble imidlertid lekbrødreordningen avviklet i senmiddelalderen. Om ikke før, måtte munkene på Hovedøya da velge andre strategier for å utnytte de viktige fiskeressursene de disponerte. Et tidlig eksempel på dette gjelder laksefisket på Eiker hvor klosteret i 1336 bygslet bort en del av fiskeretten sin til bonden på den tilstøtende gården Verp. Klosteret fortsatte riktignok å bruke noe av fiskeretten selv med egne folk til et stykke ut på 1400-tallet (DN III 592, VI 148; jf. Bowitz: 75) Men med bortfallet av lekbrødreordningen er det rimelig å regne med at fiskerettene til hovedøymunkene i økende grad ble forpaktet eller bygslet bort utover i senmiddelalderen (Bowitz 2009: 80).

For fjordfiskets vedkommende vet vi at klosteret leide ut en fiskerett innerst i Bunnefjorden til oslobiskopen i 1392 (Akreg 1043). Og vi har allerede sett flere eksempler på at klosteret «bevilget» andre kirkelige institusjoner andeler i fiskerettene sine i Bonn på 1400-tallet. Det kan i hvert fall delvis ha sin bakgrunn i at lekbrødreordningen var avviklet,

og at det var vanskelig å få annen arbeidshjelp under agrarkrisen i senmiddelalderen. Men i tilfellet som gjelder St. Olav og gjenoppbyggingen av domkirken i Nidaros, er det vel her snarere snakk om en from gave enn en bygselavtale.

Vi vet mindre om hvordan de øvrige kirkelige jordegodseierne i Oslo innrettet seg med bruken av fiskerettighetene sine. Men når domkapitlet i Hallvardskirken i 1560-årene sies å ha «bevilget» en tidligere borgermester i Oslo flere fiskelag ved Hurum, slik vi også har sett ovenfor, er det nokså sikkert snakk om en eller annen form for leieavtale eller gjenytelse.

Med den interessen jordeierne i Oslo – både lek og lærd – synes å ha hatt for fiske og fiskerettigheter i Indre Oslofjord, skulle man tro at det kom en hel del fisk inn i landskyldbetaling og annen oppebørsel. Men slike opplysninger mangler i kilder for tiden før 1500 som Akershusregisteret og biskop Øysteins jordebok. Diplommaterialet synes ikke å ha mer å by på enn det vi alt har vært innom. Og fisk, særlig saltvannsfisk, er også nærmest helt fraværende som verdimål eller landskyldvare i de kirkelige jordebøkene fra reformasjonsårhundret som faktisk gir den slags opplysninger. I fjordbygdene nærmest Oslo dominerer landbruksvarer og salt i landskyldregningen (se NRJ IV: 563–596, V: 276–327; NKJ I: 1–13, II: 126–269). Vi skal komme tilbake til hvordan dette kan forstås etter å ha sett hva lensregnskapene på 1500-tallet har å fortelle om fiskeforsyningen til Akershus slott.

Fiskeforbruket på Akershus og slottets eget fiske

En del av de eiendommene med fiskerettigheter som kirkelige institusjoner her innerst i Oslofjorden i middelalderen og reformasjonsårhundret satt med, hadde de opprinnelig fått fra kongemakten, slik vi har sett enkelte eksempler på. For øvrig er kongen lenge lite synlig i denne sammenhengen her innerst i Oslofjorden – krongodset var da også ellers mye mindre enn det samlede kirkegodset her til lands i middelalderen. Men kilder fra 1400- og 1500-tallet viser at kongens høvedsmann på Akershus hadde fiskeredskap og eide eller disponerte både fiskerettigheter, trolig også fiskeboder, på gode fiskeplasser ved fjorden: Slottet hadde stort behov for proviant. Da det ble tatt opp inventarium der i januar 1488, ble det i proviantmagasinene registrert betydelige

mengder melvarer, øl og kjøtt, men dessuten også syv tønner sild, én tønne laks, seks tønner makrell. Om noe av dette var fisket lokalt, er umulig å si. I fisketårnet ble det i tillegg notert fem vorder (50 stykker) torsk og 23 rokker (DN II 940; jf 939). De sistnevnte, som åpenbart var tørket, kom trolig langveisfra. Det er mindre klart for silda, laksen og makrellen, som helst alle var saltet. En fisker i slotthøvedsmannens tjeneste er nevnt første gang i 1433. Fiske var tydeligvis i dette tilfellet et deltidsarbeid – mannen ble nemlig kalt Herman tønnebinder (DN III 720; Nedkvitne og Norseng 1991: 156). Mellom fiskesesongene må vi regne med at han laget tønner blant annet for salting – mye mulig blant annet for fisk fra fjorden utenfor byen.

I lensregnskapene fra tidlig på 1500-tallet får vi mer kunnskap om fiskerne ved Akershus slott. I lensregnskapet for 1528–1529 er det bokført lønn til to mann som fisket makrell i Bonn innerst i Bunnefjorden fra midten av mai til slutten av juli, og til to som lå ved makrellfisket i Dyvik. Det er også kjøpt et fiskesnøre, hamp til makrellgarn og et makrellgarn på 26 favner (NRJ IV: 276–277, 280, 311; Nedkvitne og Norseng 1991: 156–57; NRJ IV: 276–277, 280, 311).

Om ikke kronen, eller slottshøvedsmannen selv, eide fiskerett i Bonn i 1528, kan han ha leid noe av den retten Hovedøyklosteret enn så lenge hadde. Men i 1532 ble altså klosteret nedlagt, og det enorme jordegodset kom under kronen og ble forlenet bort (se eksempelvis Nedkvitne og Norseng 1991: 423).

På slutten av 1520-årene var fiskekonsumet på Akershus slott blitt større og mer sammensatt enn det vi så dokumentert et halvt århundre tidligere. I en fortegnelse over årsforbruket i siste halvår 1528 og første halvår 1529 finner vi følgende fiskevarer: sild i tønner, salt laks, speket laks, fersk laks, hå, makrell i tønner, saltet kolje, tørket kolje, tørket torsk, salt torsk, flyndrer, langer, rokker, hvitting, «sundt og mawghe» (svømmeblære og mage) samt «bergerfisk» i til dels store mengder (NRJ IV: 256–271). Mye av det samme går igjen i et proviantregnskap for hertug Christian og hans folk på Akershus slott sommeren 1529 (NRJ IV: 349–355) og i utgiftsregnskapet for 1537–1538 (NRJ IV: 514–516).

Betydningen av betegnelsen «bergerfisk» eller «bergefisk» er som tidligere nevnt uklar. Men ut fra sammenhengen her og regnskaper senere på 1500-tallet må «bergerfisk» i dette tilfellet helst være fra fjellbygdene i Gudbrandsdalen eller Valdres (se NLR I: 120–121, 138–141,

152–155, II: 3, 172–173, 190, 192, 204–209, jf NHL: 44). Det øvrige var saltvannsfisk eller anadrom fisk. Den ferske laksen må ha kommet fra bygdene rundt Indre Oslofjord og Drammensfjorden, eller vassdragene der. Den tørkede torsken og en del av den andre saltvannsfisken kom nok langveisfra. Men det er ikke bare den ferske laksen som kan være fisket lokalt. Også mye av den øvrige fisken kan ha blitt spist i fersk tilstand, eller blitt saltet eller speket på slottet, i byen eller bygdene rundt.

Vi finner igjen slottsherrens fiskesveiner også i slutten av 1550-årene (NLR I: 180). Slottets eget fiske har nok vært viktig på 1500-tallet. Fra 1570-årene hadde lensherrene instruks fra kongen om å holde seg med fire fiskere for å skaffe sild, torsk og makrell, slik at de slapp å kjøpe fisk til slottets behov (NRR II: 23, 227–229; 417–419, 515–517; jf Sprauten 1992: 461 note 123). Men regnskapene gir ikke inntrykk av at slottets egenfiske var i nærheten av å dekke behovet. Makrellfisket i Bonn og Dyvik skal til sammen ha gitt ni tønner i regnskapsperioden. Det svarer til nærmere $\frac{3}{4}$ av det bokførte forbruket på 13 tønner (NRJ IV: 311, jf 260–270, 298). Regnskaper for siste halvår 1537 og første halvår 1538 viser at 14 tønner makrell var «Jndkomijt aff fijskerith», trolig fra de samme to fiskelagene i Bonn og Dyvik hvor slottshøvedsmannen hadde egne folk på fiske et tiår tidligere (NRJ IV: 516; jf Nedkvitne og Norseng 1991: 156). Men det er bare en ørliten del av det samlede fiskeforbruket (jf. NRJ IV: 260–270). Regnskapene fra årene rundt 1560 viser dessuten at slottets forbruk av fisk hadde økt sterkt, og at tilfanget av fisk var blitt enda mer variert (se NLR I 208–227, II: 253–272). Hvor kom så all denne fisken fra?

Akershus slott, lensinntektene og fiskemarkedet i Oslo

I et utgiftsregnskap for 1528–1529 er det bokført beskjedne to skilling for innkjøp av «fersk fisk» til slottet, og ytterligere to skilling for innkjøp av seks vorder (60 stykker) fersk «hælingh», trolig hvitting. Begge innkjøpene skjedde i Oslo (NRJ IV: 277; jf Nedkvitne og Norseng 1991: 156). I tillegg er det utgiftsført én mark for fire pund ferske gjedder fra Høland. Men i lensherren Mogens Gyldenstjernes regnskap over den «visse og uvisse» rente til Akershus i 1528–1529 er 15 tønner makrell, en del flyndre, sei, lange, og rokker og hå, og et stort antall hvitting, ført

til utgift (NRJ IV: 297–298). Og i regnskapet for årene 1531–1533 bokførte herr Mogens innkjøp av fisk av mange slag til slottets behov, blant disse makrell og laks som godt kan være fisket i nærområdet. Fisk står faktisk her for en betydelig del av de samlede proviantinnkjøpene til slottet (NRJ IV: 433–435). Hvor mye som ble kjøpt i Oslo, og hvor mye som stammet fra fjordfisket her innerst i fjorden, er imidlertid umulig å si.

Vi møter også fisk som landskyldvare eller som betaling for andre ytelser til slottet. Blant inntektene i Mogens Gyldenstjernes regnskap for 1528–1529 opptrer «berge[r]fisk», som altså helst er ferskvannsfisk fra fjelldalene østafjells, tørr torsk som både kan stamme fra Ytre Oslofjord, Vestlandet eller Nord-Norge, og saltet laks og spekelaks som i dette tilfellet i hvert fall for en del er kommet fra Agder. Men noe av dette, og en del flyndre og hvitting som er inntektsført, kan godt komme fra lokale bønder rundt Indre Oslofjord. Vi finner her også 19 stykker fersk laks og 40 stykker fersk sik «som forthærede ere» (NRJ IV: 291, 297–298). Og i et annet 1529 er det registrert to stykker fersk «vinterlaks» i landskyld fra bygdene i Bragernes len, én tønne salt vinterlaks, 17 stykker fersk vinterlaks og 40 sik fra Modum og Sigdal – og 30 bismemark med «fersk fisk» i landskyld fra Asker sogn (NRJ IV: 360–361). I et landskyldregnskap fra samme år finner vi dessuten to vinterlaks, én tønne laks, 15 stykker fersk laks og 15 sik fra Nykirke på Modum (NRJ IV: 385).

En del både av den ferske og konserverte fisken i dette regnskapsmaterialet var altså nokså kortreist. Men de fleste sikre tilfellene representerer ferskvannsfiske, og de er nokså enslige svaler i den samlede dokumenterte oppbeørselen til Akershus slott og len på denne tiden. Klare eksempler på fisk fra Indre Oslofjord i lensinntektene til Akershus har vi i disse årene bare i makrellen, som lensherren på det tidspunkt i sin helhet kan ha fått fra slottets egne fiskere.

Dessverre gir de eldste og nokså enkle lensregnskapene oss begrenset innblikk i hvordan slottet sikret seg de betydelige mengdene fisk som vitterlig ble fortært der i den nærmeste tiden før reformasjonen. Det er ikke noe i dette materialet som kan bekrefte at det lokale fjordfisket var vesentlig for fiskeforsyningen til slottet på denne tiden, om vi ser bort fra slottets eget makrellfiske. Men det er heller ikke klare belegg for det motsatte.

Samtidig kan vi få inntrykk av at fiskevarer kunne være mangelvare i Oslo, i hvert fall i enkelte situasjoner. Da den tidligere lensherren på Akershus, Henrik Krummedike, sammen med tronfølgeren hertug Christian var kommet dit sommeren 1529 med et stort troppeoppbud, skrev Henrik til sin svigersønn Eske Bille på Bergenshus om at de ville oppholde seg i Oslo vinteren over. Han «anbefalte» Eske å sende hertugen fisk og annet det var behov for til vinterforsyning fordi han «seer her jngen fisk at faa» (DN IX 633; jf DN VII 667). Dette åpner for to svært ulike tolkninger: Fisket i fjorden kan ha vært ubetydelig. Men det kan også ha vært stort nok til å dekke forbruket i normale år, bare ikke stort nok til å dekke ekstraordinære behov som vinterforlegningen av hertugens tropper skapte.

Både blant landskyldinntektene og annen oppbørsel til Akershus er det i de eldste lensregnskapene, som i de kirkelige jordebøkene fra tiden etter reformasjonen, landbruksprodukter og salt som er de vanligste betalingsvarene fra bygdene rundt Indre Oslofjord. Lensherrene viser dessuten en gryende interesse for betaling i trelast, både hugget og skåret, som skulle bli enda sterkere siden (se særlig NRJ: IV 292–347, 357–389).

På grunn av sekulariseringen av mye av kirkegodset inneholder lensregnskapene for Akershus for årene rundt 1560 mye større inntekter enn før reformasjonen: I tillegg til bøteinntekter, skatt, toll og andre avgifter, kommer nå landskyldinntekter ikke bare av det gamle krongodset, men også av godset til Hovedøyklosteret og bispestolene i Oslo, Hamar og Stavanger, samt det erkebispestolen før reformasjonen hadde eid sønnafjells (NLR I-II). Det innebærer også at fisken som kom inn som betalingsvarer, kunne komme fra et enda større geografisk område enn tidligere, utenfor selve Akershus len.

Lensherren på Akershus solgte i regnskapsåret 1557–1558 en tønne torsk i Oslo (NLR I: 240). Både i 1557–1558 og i 1560–1561 hadde han laks å selge (NLR I: 5, II: 289). Disse fiskevarene må helst skrive seg fra oppbørselen til slottet. Det samme gjelder nok en del fisk som ble avhendet på annen måte, som noe hvitting som i 1557–1558 ble gitt til fattigfolk i Oslo, en tønne sild som ble gitt til de fattige i hospitalet i Tønsberg, og noe fisk som ble sendt til København og Flekkerøy festning på Agder (NLR I: 240 – 241).

Det er i regnskapene fra denne tiden en hel del «bergerfisk» i landskyld og annen oppbørsel fra innlandet, særlig fra Gudbrandsdalen, men

også fra Valdres (NLR I: 120–121, 138–141, 152–155, II: 3, 172–173, 190, 192, 204–209). Da lensherren avla regnskap for naturalinntekter fra 1557–1558 og 1560–1661 som han hadde beholdt på Akershus, omfattet disse store mengder av saltvannsartene sild, både salt og tørket torsk og kolje, flyndrer, makrell, hvitting, røkker og lange, en enslig tønne med rav og rekling (tørket kveitekjøtt) og noen tønner med svømmeblærer og fiskemager, foruten «bergerfisk» og i 1560–1561 et snaut dusin med helt, en laksefisk som lever i ferskvann og brakkvann (NLR I: 3, II:3).

I bind 2 av *Oslo bys historie* fremholdt Knut Sprauten at mye av denne fisken kom fra områder som grenset til Oslofjorden (Sprauten 1992: 44). Det er vanskelig å belegge, men har sannsynligheten for seg. Det er også mulig at en del kom fra indre del av fjorden. Men mye hadde sin opprinnelse lenger borte, også fisk som kunne fanges helt inn i Indre Oslofjord. I 1557–1558 kom ble det eksempelvis bokført en tønne makrell i oppebørsel helt fra Flekkerøy ved Kristiansand (NLR I: 168).

På den tiden later det til at det ene av de to fiskelagene innerst i fjorden som slottet hadde pleid å bruke selv, i hvert fall delvis ble leid ut i stedet. Det kom nemlig dette regnskapsåret inn en tønne makrell i rente for fisket i Dyvik (NLR I: 168). Ellers er det bare fiske i vassdragene i Oslos nærområder som kan ses å ha innbragt landskyld i fisk i lensregnskapene for 1557–1558 og 1560–1561: Vi finner her litt fersk sik fra Ringerike, fersk laks fra Eiker og Modum og fersk ørret fra bonden på Dikemark i Asker som alt sammen gikk rett til kjøkkenet på slottet (NLR I 123–124, 129, 150, 161, II: 173–174, 180, 202). Slottet mottok dessuten større mengder laks i rente av «laxefiskett widt Buskerud», det vil si gården Buskerud ved Døvikfossen i Modum (NLR I: 168, II: 221).

Så langt de bevarte kildene rekker, er det landbruksvarer som dominerer i oppebørselen fra fjordbygdene rundt Oslo, når det ikke ble betalt med mynt. Men også trelast og salt var vanlige oppebørselsvarer fra vårt område, i Bærum også kalk og i Aker trekull (se eksempelvis NLR I: 112–118, 123–124, 126–131, 149, 161, 163, II: 80–84, 92–101, 159, 164–170, 174, 177–181, 195, 201–202, 215–217). Vi kan merke oss at i Bærum, Asker, Nesodden, Frogn, Ås, Vestby, Røyken, Hurum og Strøm var landskyldbetaling i salt det vanligste, til dels helt dominerende, i godset etter Hovedøyklosteret, hvor fiske og fiskerettigheter

spilte en betydelig rolle i godspolitikken i middelalderen (NLR I: 123–124, 126–130, II: 178–182, 195, 215, 282). Også det gamle krongodset og eiendommene til Oslo og Hamar stift innbragte en del saltskyld her og i Lier og Eiker (NLR I: 123–124, 143, 146–147, 149–150, 161).

Til gjengjeld er det bokført store innkjøp av fisk til slottet i årene 1557–1561, noe innlandsfisk, men først og fremst et bredt spekter av anadrom fisk og saltvannsfisk: Et parti «wigs sild» kom fra Båhuslen. To tønner tørket sild og to tønner torsk ble kjøpt av Trond Jonsson i Oslo. To tønner og 30 pund «bergerfisk», en tønne rav og en tønne rekling kjøpte Christian Munck kjøpt i Bergen, og 21 tønner sild i Malmø. To tønner sild og to tønner salt torsk ble kjøpt av Peder skriver på Bragernes. Et parti tørket hå ble kjøpt av en mann fra Sokndal. Ellers ble det fra en lang rekke kjøpmenn i eller fra ulike danske havner kjøpt tørket og saltet sild, salt torsk og kolje, tørket torsk, tørket kolje, salt og tørket helt, hvitting, flyndrer, horngjel, ål, røkter, sei og ikke minst store mengder makrell (NLR I: 166–169, 173–175, 292, II: 219–222, 236–238).

Noe av den inntektsførte fisken ble brukt andre steder i lenet (jf Sprauten 1992: 26). Det er ikke her plass til en nærmere analyse av lensregnskapene. Men selv om ambisjonen kan ha vært der, var Akershus slott uansett svært langt fra selvforsynt med fisk, hverken fra eget fiske eller oppebørselsinntekter på den tiden. Det fantes imidlertid åpenbart et ikke ubetydelig marked for salg av fisk i Oslo. Og lensherren var en betydelig aktør i dette markedet. Dels ble det kjøpt fisk til slottets behov fra kjøpmenn eller fiskere i byen. Dels solgte slottet også fisk i byen, til fremmed kjøpmenn eller bybefolkningen, når ikke alt som kom inn som lensinntekter, ble fortært av lensherren selv og folkene hans (jf Sprauten 1992: 44).

Oppsummering og konklusjoner

Til tross for at det ble ført betydelige mengder fiskevarer til Akershus som naturalinntekter til lensherren på 1500-tallet, er det i ytterst beskjeden grad mulig å knytte denne fisken til de lokale fiskeriene i fjordområdene nær Oslo. Dette kan et stykke på vei skyldes at kildene som oftest ikke tillater klare slutninger om fiskens geografiske opphav. I noen grad gjelder denne usikkerheten også fisken som ble kjøpt inn til

slottet, selv om selgerne rundt 1560 oftest ser ut til å ha vært danske kjøpmenn.

Det litt uskarpe bildet som lensregnskap og jordebøker fra 1500-tallet etter dette sammen tegner av fiskeforsyningen til byen, kan tolkes på ulike måter. En mulighet er at fjordfisket i Indre Oslofjord hadde mistet noe av den betydningen som det etter alt å dømme hadde tidligere. Det må uansett antas å ha gått tilbake i volum av demografiske årsaker utover i senmiddelalderen. Det er imidlertid også mulig at de kirkelige institusjonene, og lensherrene på Akershus som etter reformasjonen kontrollerte mye av jordegodset deres, på den tiden var mer interessert i andre tilliggende herligheter ved eiendommene, som mulighetene for saltkoking og leveringen av trelast.

Kirken hadde ikke riktignok det samme store behovet selv for fiskevarer etter reformasjonen. Og godsøkonomisk var det trolig mer å hente på å få bøndene langs fjorden til å levere salt, som ble brukt til langt mer enn å konservere fisk, særlig salting av kjøtt og smør og preparering av huder. Saltet var derfor viktig i en voksende eksport av varer som kom inn til byen i landskyld og annen oppbørsel. Lokalt produsert salt var for mange formål et brukbart og rimeligere alternativ til importert salt fra Lüneburg eller Biscaya. Norsk salt var dessuten på 1500-tallet blitt en etterspurt handelsvare i seg selv, og det foregikk en betydelig eksport til Vest-Sverige (se KLM XIV: 701–703, 712).

Oslo var på 1500-tallet ikke bare i ferd med å komme ut av den demografiske krisen i senmiddelalderen, men var på vei mot en helt ny økonomi, mindre basert på oppbørselsinntekter i naturalier fra rettslig-administrative og religiøse sentrumsfunksjoner, og mer basert på handelsvirksomhet. Salteksporten var en del av dette bildet. Enda viktigere var den nye sagbruksnæringen og den sterkt voksende trelast-eksporten som bragte mange utenlandske skip til byen, og på sikt også bidro til å bygge opp en egen skipsfart i byen. I tid faller denne første «trelastboomen» dessuten sammen de spesielt store sildeinnsigene til kysten av Båhuslen i årene 1557–1589 som skapte Klondyke-lignende tilstander der. Tusenvis av mennesker strømmet til for å delta i dette sildeeventyret, også folk fra Oslo (jf Sprauten 1992: 22–45).

I en slik situasjon, med sterkt økende handel og skipsfart til byen, og spesielt lett tilgang på sild i store mengder fra Båhuslen, er det ikke unaturlig om interessen for makrellfisket og annet sesongfiske i Indre

Oslofjord øyensynlig dabbet av utover på 1500-tallet, både i de kirkelige institusjonene og på Akershus slott. Det er imidlertid like stor grunn til å merke seg at de gjenværende sentralkirkelige institusjonene fortsatt mot slutten av reformasjonsårhundret var påpasselige med å holde oversikt over fiskerettighetene sine, slik vi har sett. Her skapte bybrannen i 1567 utfordringer for Oslo domkapittel; en stor del av arkivet strøk med. Men kapitlet gikk øyensynlig ikke av veien for å lage forfalskninger for å dokumentere hjemler som var gått tapt (jf DN XXI: 2; RN II: 313; Norseng 1986: 13–15). Vi har dessuten også sett at fremtredende bymenn som Rolf Darre var interessert i å bruke fiskerettigheter til fjordfisket som de kirkelige institusjonene ikke brukte selv.

Om vi etter denne gjennomgangen av kildene avslutningsvis vender tilbake til fremstillingen av fjordfiskets betydning i middelalderbindet av *Oslo bys historie* fra 1991 og hos Erik Schia i 2. utgave av *Oslo innerst i Viken*, synes følgende uansett klart:

Byhistorien fra 1991 underkommuniserer betydningen av det lokale fjordfisket, både for bybefolkningen og for de kirkelige institusjonene i og ved byen – og nok også for slottshøvedsmannen på Akershus og folkene hans. Dette må ses i sammenheng med at forfatterne ikke hadde tilgang på analysene av det osteologiske materialet fra Oslogate 4 og Kanslergate 10, som da det ble publisert samme år, kastet svært nytt og interessant lys over forbruket av lokalt fanget fisk, helst for en stor del fersk fisk, hos byfolk i de tilstøtende områdene både i den søndre og nordre delen av byen. Dernest har det nok også sammenheng med at interessen for fiske og fiskerettigheter i Indre Oslofjord i godspolitikken, særlig i godspolitikken til de store geistlige institusjonene, heller ikke var så godt kartlagt som den er blitt senere. Den ble i hvert fall i liten grad reflektert inn.

Schia hadde trolig rett når han på bakgrunn av funn av fiskeredskap og fremfor alt fiskebeinmaterialet fra Oslogate 4 og Kanslergate 10 tilla lokalt fiske til eget hushold en viss betydning. Men også han mente at mesteparten av saltvannsfisken kom til byen i tørket eller saltet tilstand, fra Ytre Oslofjord eller lengre vekk. Og han tok definitivt feil når han hevdet klosterinstitusjonene i og ved byen i middelalderen var lite interessert i saltvannsfiske i fjorden. Vi har sett at både Hovedøyklosteret og de sekulærgeistlige sentralinstitusjonene i Oslo hadde betydelige eierinteresser i fjordfisket i byens nærområder. Schias konklusjon kan til

nød passe på godset til Nonneseter kloster, men ikke det heller uten forbehold.

Det skriftlige kildematerialet gir imidlertid åpenbart et mangelfullt og trolig skjevt bilde av godseierinteressene i fjordfisket i middelalderen. Det samme gjelder forholdet mellom godsinntekter og annen oppbørsel i fiskeforsyningen til Oslo, på den ene siden, og markedshandel på den andre siden. Slik vi har sett, er det er først og fremst innførslene i Akershusregisteret om arkivene etter Nonneseter kloster og Hovedøyklosteret, og dernest jordebøkene til de sekulærgeistlige institusjonene, særlig fra tiden etter nedleggelsen av klostrene, som gir innblikk i fiskets og fiskerettighetenes plass i godsøkonomien. For andre grupper er vi henvist til hva enkeltdokumenter i det bevarte brev materialet, som testamenter, vitnebrev og andre rettsstiftende dokumenter eller diplomer, kan fortelle. Det er lite og sporadisk.

Med denne kildesituasjonen er verdslige jordeiere i og utenfor byen opplagt underrepresentert i det bevarte materialet. Og de to ordenshusene inne i selve byen, som tilhørte dominikaner- og fransiskanerordenen, er ikke synlige i det hele tatt. De skulle ikke eie jordegods, men i stedet basere seg på almisser. Dersom de mottok fast eiendom i gave, skulle den selges (jf Nedkvitne og Norseng 1991: 170).

Fransiskanerne og dominikanerne kan selvsagt ha fått noe fisk som gaver fra folk som oppsøkte kirkene deres. Men først og fremst har de vel kjøpt fisk i eller utenfor Oslo, både fisk fra fjorden og fisk som ble innført mer langveisfra. Når dokumentarisk materiale som omhandler vanlig handel og vandel i middelalderbyen er nesten helt fraværende, er det naturlig at fiskeforbruket til disse tiggerbrødrene er like usynlige i de skriftlige kildene for dem som forbruket til byfolk flest. Men også disse ordenshusene trengte mye fisk.

Det arkeologiske materialet har knapt noe å si direkte om fiskemarkedet i byen. Heller ikke det bevarte lov materialet har mye å bidra med for Oslo. De små glimtene vi får derfra, gjelder salg av importert fisk. Men at det fantes et marked allerede i høy- og senmiddelalderen, også for lokalt fisket fersk fisk, kan det ikke være tvil om, selv om det først trer klart frem gjennom lensregnskapene fra den aller siste tiden før reformasjonen og videre utover i etterreformatorisk tid.

Vi vet ikke om byfolk i noen særlig grad spiste fersk fisk som de fisket i Bjørvika eller andre steder her inne i fjordbunnen. Men det er

vanskelig å tro at folk i byen avstod fra å drive matauk ved å utnytte det rike matfatet som fjorden rett utenfor byen bød på. En annen sak er om det fantes profesjonelle fiskere i eller ved byen som drev salgsrettet fiske for et lokalt markedet der. Det gamle Oslo var en mindre by, og mindre av en handelsby, både enn hva Bergen var i samtiden, og hva Christiania ble på 1600-tallet, etter at sagbrukene og trelasteksporten hadde omformet middelalderbyen fra en godseierby til en kjøpmannsby.

Kildene fra Bergen flyter rikere. Det gir oss nok et noe skjevt bilde, men det reflekterer opplagt samtidig reelle forskjeller i næringsstruktur. Det kan ikke være tvil om at handelsmetropolen Bergen i middelalderen hadde et større og mer sammensatt næringsliv enn Oslo, og en større befolkning som livnærte seg som bryggesjauere og andre arbeidsfolk (jf Norseng 2000b: 45–46).

Det var neppe i samme grad som i Christiania i siste halvdel av 1600-tallet behov for yrkesfiskere til å betjene det lokale fiskemarkedet i middelalderens Oslo. Men vi vet altså bestemt at fiskeressursene i nærområdene – i hvert fall makrellen og laksen – var viktige for godseierne som dominerte det økonomiske livet i middelalderbyen Oslo – og for de mange som var i deres brød. De geistlige institusjonene alene kan ha utgjort rundt ti prosent av byens befolkning (Nedkvitne og Norseng 1991: 126). Fiskeriene som disse storhusholdningene i og ved byen drev selv eller tok inntekter av, kan ha begrenset seg til sesongfiske med landnot og garn etter disse artene. Om det også ble brukt faste bunngarn (pelegarn) som i nyere tid, kan også mye annen fisk ha blitt fanget på disse fiskeplassene året rundt. Vi vet ikke om dette var tilfellet her innerst i fjorden så tidlig, men fiskerettigheter knyttet til bunngarnfiske er dokumentert fra slutten av 1300-tallet i Vestfold (Robberstad 1951: 6). Trolig går bunngarnfisket tilbake til senmiddelalderen også i Østfold (Norseng 2005: 127). Og om ikke slottshøvedsmannen på Akershus, de kirkelige institusjonene og verdslige godseierne i Oslo hadde bunngarnplasser like tidlig, kan de selvsagt etter behov ha satt folk til fiske med garn eller krok fra båt til alle årstider.

Noe av den lokalt fangede saltvannsfisken som kom på vanlige oslofolks bord i middelalderen, kan være overskudd fra godseiernes fiske eller naturalinntekter av fiske som ble solgt i byen. Dette var nok mest aktuelt med fangstene fra sesongfiskeriene etter laks og makrell – eventuelt også sild. Den øvrige lokalt fangede saltvannsfisken som

funnene fra Oslogate 4 og Kanslergate 10 vitner om, har folk i byen helst fisket selv til eget bruk eller for salg, eller kjøpt av bønder som bodde langs fjorden.

De bevarte skriftlige kildene fra middelalderen kan ikke hjelpe oss videre i disse spørsmålene. Men nye utgravninger i Gamlebyen kan gi ny kunnskap, kanskje også grunnlag for sikrere konklusjoner. Men mens vi venter på det, kunne det være en hjelp om funnene av fiskeredskaper fra de store arkeologiske utgravningene i Oslo på 1970-tallet ble ordentlig analysert og publisert. Forhåpentlig kan de kaste lys over forholdet mellom husholdsfiske og profesjonelt fiske i byens nærområder.

Summary

Medieval Oslo and the fish resources in the Inner Oslo fjord.

The paper addresses the significance of local fisheries for the ecclesiastical institutions, the clerical and lay elites as well as the general population of medieval Oslo. Other authors have paid most attention to medieval osteological evidence and 16th century account books implying that import of preserved fish from commercial fisheries in other regions catered for most of the fish supplies to the medieval city, partly also to other osteological evidence for petty local commercial or household fishing by ordinary townspeople as a subsidiary source of supply. The present paper leans more heavily on sources pointing in a somewhat different direction. Combining scanty documentary evidence from the 13th to the 15th centuries with the evidence of 16th century cadasters, toponyms and later legal sources, it is argued that fishing in the Inner Oslo fjord was subject to very extensive private property rights from the High Middle Ages. Most demonstrably ecclesiastical institutions in Oslo controlled a number of these fishing rights before the reformation, but lay landowners also took an interest in the local fish resources, which may have constituted an important part of the manorial economy of the landowning elites in Oslo, at least contributing substantially to the fish supply of their households, to some extent possibly also to the fish market in the city.

Litteratur

- Berner, H. 1924. *Nesodden Herred*. Kristiania
- Bowitz, Bernt Christian. 2009. Hovedøya Maria kloster – langt fra menneskers ferdsel? En analyse av klosterets økonomiske forhold. Upublisert mastergradsoppgave i historie. Universitetet i Oslo
- Dannevig, Hartvig og Jo van der Eynden. 1987. *Skagerrak-fiskerens historie*. Oslo
- Dannevig, Hartvig og Jo van der Eynden. 1989. *Fiskeplasser på Skagerrakkysten. Tradisjonelle fiskeplasser og fiskeméd* bind 2. Oslo
- Eier, Sigfred L. 1963. *Hurums historie* bind 1. Tofte i Hurum
- Gjelsvik, Nikolaus. 1926. *Norsk tingsrett. Forelæsninger*. Anden utgave. Oslo
- Gjermundsen, Jon Ola, Bjørg Omholt og Terje Schou. 1979. *Nesoddens historie* bind 1. Nesodden historielag, Nesodden
- Hasslöf, Olof. 1949. *Svenska västkustfiskarna. Studier i en yrkesgrupps näringsliv och sociala kultur*. Göteborg
- Helland, A. 1918. *Topografisk-statistisk beskrivelse over Kristiania*. Del III. Kristiania
- Helle, Knut. Finn-Einar Eliassen, Jan Eyvind Myhre og Ola Svein Stugu. 2006. *Norsk byhistorie. Urbanisering gjennom 1300 år*. Oslo
- Holm, Christian Hintze. 1995. *Nesoddens historie bind 2*. Nesodden historielag, Nesodden
- Imsen, Steinar og Harald Winge. 1999. *Norsk historisk leksikon*. 2. utgave. Oslo
- Indrebø, Gustav. 1929. *Stadnamn fraa Oslofjorden*. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist-Filos. Klasse 1928. No. 5 Oslo
- Inntjore, Hilde. 2000. *Nonneseter kloster. Et middelalderkloster i Oslo*. Forskningsserien nr. 24. Høgskolen i Agder, Kristiansand
- KLNM = *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* bind I–XII. Oslo 1956–1978
- Koht, Halvdan. 1920. *Bærum – en bygds historie*. Sandviken
- Kolle, Nils. 1988. «Fritt hav? Om retten til sjøfiske». I *Til debatt. Innlegg ved Norske historiedagar*. Historisk institutt Universitetet i Bergen Skrifter 3. Bergen

-
- Lange, Christian C. A. 1856. *De norske Klostres Historie i Middelalderen*. Anden omarbejdede Udgave. Christiania
- Lie, Rolf W. 1979. «Osteologisk materiale fra «Oslogate 7»». I *De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo* bind 2. Øvre Ervik: 108–123
- Lie, Rolf W. 1988. «Animal bones». I *De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo*. Volume 5. Øvre Ervik: 153–195
- Lie, Rolf W. 1989. *Dyr i byen – en osteologisk analyse*. Fortiden i Trondheim bygrunn: Folkebibliotekstomten. Meddelelser nr. 18. Riksantikvaren, Utgravningskontoret for Trondheim
- Lie, Rolf W. 1991. «Dyrebein fra Oslogt. 4 og Kanslergt. 10». I *De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo* bind 10. Øvre Ervik: 75–83
- Marthinsen, Liv og Harald Winge. 1983. *Asker og Bærum til 1840*. Oslo–Bergen–Tromsø
- Molaug, Petter M. 2000: «Nærhandel og fjernhandel i Norge i middelalderen», I *Collegium Medievale* vol 13: 117–140
- Molaug, Petter M.: *Oslo havn i middelalderen*. NIKU strategisk instituttprogram 1996-2001. Norske middelalderbyer. Oslo 2000
- Myckland, Haakon Falck. 1967. *Gårdshistorien*. Bygdebok for Frogn bind 1. Frogn
- Myhre, Jan Eivind. 1990. *Oslo bys historie* bind 3. Oslo
- Nedkvitne, Arnved og Per G. Norseng. 1991. *Oslo bys historie* bind 1. Oslo
- Neuman, J. 1964. Bidrag til statistisk-oeconomisk Kundskab om Asker Præstegjeld (1818). Asker historielag
- Nordeide, Sæbjørg Walaker. 1989. «... *De beste bønder i kjøbstæden...*». *En funksjons- og aktivitetsanalyse basert på gjenstandsmaterialet*. Fortiden i Trondheims bygrunn: Folkebibliotekstomten. Meddelelser nr. 20. Trondheim
- Norseng, Per G. 1983. Administrativ prisfastsettelse i det norske middelaldersamfunnet. Upublisert hovedfagsoppgave i historie. Universitetet i Oslo
- Norseng, Per G. 1986. «Nikolaikirken i Oslo – en sognekirke for Søndre Aker i middelalderen?». I *Byminner* nr. 4: 13–28
- Norseng Per G. 1987. «Middelalderkapellet på Smestad. Stavkirke for munkene på Hovedøya?», i *St. Hallvard* nr. 3: 52–55

-
- Norseng, Per G. 1999. «Kamp om gode fiskeplasser innerst i Oslofjorden! En lang linje i fjordfiskets historie. I Follominne nr. 37: 45–61
- Norseng, Per G. 2000a. «Fjordfisket i Indre Oslofjord. En introduksjon til et forsømt forskningsfelt». I Bjørn-Petter Finstad, Anders Haaland og Vera Schwach (red). «... en af Landets betydeligste Næringsveie». *Fiskenettet – nettverk i fiskerihistorie. Rapport fra et fiskerihistorisk seminar ved Norges Fiskerimuseum i Bergen 2.-3. november 1998*. Tromsø: 104-125
- Norseng, Per G. 2000b. «Fra farmannen Ottar til hansakjøpmannen Bertram Bene. Synspunkter på kilde- og metodeproblemer i studiet av handel». I *Collegium Medievale* vol. 13: 11–77
- Norseng, Per G. 2005. *I Borgarsysle. Østfolds historie* bind 2: 4–331. Sarpsborg 2005
- Olsen, Terje. 1992. «Båt og fiske». I *Arkeologi i Tønsberg I: Søndre bydel*, red. Jan Lindh. Riksantikvarens rapporter 20. Riksantikvaren, Oslo: 167–214
- Pedersen, Ellen Anne, Frans-Arne Stylegar og Per G. Norseng. 2003. *Øst for Folden*. Østfolds historie bind 1. Sarpsborg
- Robberstad, Knut. 1930. *Lov um landslut frå 14 mars 1930 med innleiding og merknader av Knut Robberstad*. Oslo
- Robberstad, Knut. 1951. *Retten til laksefiske*. Serprent frå Fram daa, Frender. Oslo
- Rui, Liv Marit. 1991. «Kljåsteiner – vevlodd». I *De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo* bind 8. Oslo 1991: 113–113
- Schia, Erik: 1989. «Varetilførselen fra landsbygda til Oslo i middelalderen. Med bakgrunn i arkeologiske utgravninger i Gamlebyen». I *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1986-88*. Oslo: 143-160
- Schia, Erik: Oslo innerst i Viken. Liv og virke i middelalderbyen. 2. utgave. Oslo 1995
- Skogvang, Susann Funderud. 2012a. *Retten til fiske i fjorder og kystnære farvann*. Oslo
- Skogvang, Susann Funderud. 2012b. «Fiskerigrensesaken mellom Norge og Storbritannia og sakens betydning for norsk rett 60 år senere». I *Arctic Review on Law and Politics* hefte 1: 81–107

- Sunde, Jørn Øyrehagen. 2007. «Fiskerettar i saltvann og *lex non scriptum* i norsk rett og retts historie – ei avhandling». I Jørn Øyrehagen Sunde (red.): *Den juridiske komedien*. Bergen: 244–292
- Sprauten, Knut. 1992. *Oslo bys historie* bind 2. Oslo
- Teige, Ola. 2009. «Byfiskere – fiskerne i Christiania i tidlig nytid». I *Årbok 2008 Norsk Sjøfartsmuseum*. Oslo: 85–105
- Vigerust, Tore Hermundsson. 1996. «Christianias befolkning i manntall og regnskaper fra 1680-åra». I *Norsk Slektshistorisk Tidsskrift* bind XXXV hefte 3: 211–384
- Weber, Birthe: 1990: «Tregjenstander», I *De arkeologiske undersøkelser i Gamlebyen, Oslo* bind 7. Øvre Ervik: 11-180

Kilder

- Akreg = *Akershusregisteret af 1622. Fortegnelse optaget av Gregers Krabbe og Mogens Høg paa Akershus slot over de derværende breve*, utgitt av G. Tank. Kristiania 1916
- Beretning om fiskefredningen 1879–1957= Foreningen til Fremme av Fiskerifredningen i Christianiafjorden indenfor Drøbak: *Beretning om Fiskefredningen indenfor Drøbak 1879-1890*. Kristiania 1881–1890; *Beretning fra Foreningen til Fremme av Fiskeriet i Christianiafjorden indenfor Drøbak 1891-1925*. Kristiania 1892–Oslo 1926; *Beretning for Foreningen til Fremme av Fiskeriet i Oslofjorden innenfor Drøbak 1926–1956*. Oslo 1927–1958
- BL = «Den nyere By-Lov eller Bjarkö-Ret, utgiven af Kong Magnus Haakonssön». I *NgL* II: 178–290
- DN = *Diplomatarium Norvegicum* Bind I–XXIII. Christiania 1849–Oslo 2011
- F = Den ældre Frostathings-Lov. I *NgL* I: 119–258
- G = *Den elder Gulatingslova*, utgitt av Bjørn Eithun, Magnus Rindal og Tor Ulset. *Norrøne tekster*. Riksarkivet, Oslo 1994
- ÍF = *Heimskringla* I–III. I *Íslenzk Fornrit*. vol XXVI– XVIII. Íslenzka fornritafélag, Reykjavík 2002
- Kart over Den nordlige Deel af Christianiafjorden til Brug paa Fisketourer». Riksarkivet Riksarkivet NRA I c 7

-
- L = «Den nyere Lands-Lov udgiven af Kong Magnus Haakonssön». I NgL II: 1-178
- MLL = *Magnus Lagabøters Landslov oversatt av Absalon Taranger*. 5. opplag. Oslo–Bergen 1979
- NgL = *Norges gamle Love indtil 1387*. Bind I–V. Christiania 1846–1895
- NJ = *Biskop Jens Nilssøns visitasbøger og reiseoptegnelser 1574–1597*, utgitt av Dr. Yngvar Nielsen. Kristiania 1885
- NLR = *Norske Lensrekneskapsbøker 1548–1567* bind I–VI. Oslo 1937–1943
- NRJ = *Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16de Aarhundrede*, utgitt av H. J. Huitfeldt-Kaas, bind I– V. Christiania/Oslo 1885–Oslo 1983
- NKJ = *Norske kyrkjelege Jordebøker etter reformasjonen* bind I – II. Oslo 1929–1983
- NL = *Kong Christian den femtes Norske Lov 15de April 1887 med Kongeloven 1665*. Universitetsforlaget 1982
- NLB = *Kong Christian den fjerdes Norske Lovbog af 1604*, utgitt av Fr. Hallager og Fr. Brandt. Christiania 1855. Opptrykk Oslo 1981
- Norge i 1743 = *Norge i 1743. Innberetninger som svar på 43 spørsmål fra Danske Kanselli* bind 1–3. Solum Forlag, Oslo 2003–2005
- NRR = *Norske Rigs-Registranter* bind I – XII. Christiania 1861–1891
- RA = Riksarkivet, Finseridepartementet, Matrikkelrevisjonen 1863, herredsbeskrivelser
- Rasch, H. og B. M. Berg. 1853. *Betænkning og Indstilling , afgiven af den til Fiskeriernes Undersøgelse i Christiania- og Langesundsfjorden ved Kongel. Resol. Af 28de Mai 1852 nedsatte Commision*. Christiania
- RB = *Biskop Eysteins Jordebog (Den Røde Bog). Fortegnelse over det geistlige Gods i Oslo Bispedømme omkring Aar 1400*, utgitt av H. J. Huitfeldt. Christiania 1879
- Reskript 23. 4. 1728 = Rescript ang. at Hummer-Fiskeriet er Enhver tilladt
- RN = *Regesta Norvegica* bind I – IX. Riksarkivet, Oslo 1989–2010
- Rt = *Norsk Retstidende*. Christiania/Oslo 1836–